

# «Я ПРОСТО ЧЕКАЮ, КОЛИ ПОВЕРНУСЯ ДОДОМУ»

ЗВІТ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ УМОВ ПРОЖИВАННЯ, МРІЙ ТА СПОДІВАНЬ ДІТЕЙ У ЗАКЛАДАХ ІНСТИТУЦІЙНОГО ДОГЛЯДУ





## **«Я ПРОСТО ЧЕКАЮ, КОЛИ ПОВЕРНУСЯ ДОДОМУ»**

**Звіт за результатами дослідження умов проживання, мрій та сподівань дітей у закладах інституційного догляду**

Це дослідження є частиною великого партнерського дослідження «За зачиненими дверима: мрії дітей в інтернатних закладах».

**Партнерами проєкту є:**  
Save the Children в Україні, Офіс Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, ГО «Соціальна синергія», Європейський форум з проблем інвалідності, Українська мережа за права дитини та Офіс дітей та молоді «ДійМО» при Міністерстві соціальної політики України.

# ЗМІСТ

---

|                                                                                                                                                              |           |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>ВСТУП</b> .....                                                                                                                                           | <b>4</b>  |
| Вступне слово .....                                                                                                                                          | <b>5</b>  |
| <i>Кирило Невдоха</i> , випускник інтернату<br>(від народження до 16 років у закладах інституційного догляду),<br>голова Офісу дітей та молоді «ДІЙМО» ..... | <b>5</b>  |
| Вступне слово .....                                                                                                                                          | <b>6</b>  |
| <i>Ірина Полянська</i> , координаторка волонтерської платформи<br>«Компас», психологиня .....                                                                | <b>6</b>  |
| <b>МЕТОДОЛОГІЯ</b> .....                                                                                                                                     | <b>9</b>  |
| <b>РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ</b> .....                                                                                                                          | <b>13</b> |
| Умови проживання .....                                                                                                                                       | <b>13</b> |
| Підтримання особистої гігієни в закладі .....                                                                                                                | <b>17</b> |
| Харчування .....                                                                                                                                             | <b>20</b> |
| Стан здоров'я дітей і доступ до медичних та реабілітаційних послуг .....                                                                                     | <b>23</b> |
| Психоемоційний стан дітей .....                                                                                                                              | <b>25</b> |
| Навчання дітей .....                                                                                                                                         | <b>28</b> |
| Дозвілля .....                                                                                                                                               | <b>31</b> |
| Зовнішній вигляд дітей .....                                                                                                                                 | <b>37</b> |
| Поведінка дітей і взаємодія з персоналом .....                                                                                                               | <b>38</b> |
| Відчуття безпеки в дітей і вплив війни .....                                                                                                                 | <b>41</b> |
| Режим і контакти поза закладом .....                                                                                                                         | <b>44</b> |
| Зв'язок із сім'єю .....                                                                                                                                      | <b>53</b> |
| Мрії та сподівання дітей .....                                                                                                                               | <b>57</b> |
| Мрії про буденні речі .....                                                                                                                                  | <b>60</b> |
| Мрії про родину та покращення сімейної ситуації .....                                                                                                        | <b>62</b> |
| Мрії про мир і закінчення війни .....                                                                                                                        | <b>63</b> |
| Мрії та психологічна безпека .....                                                                                                                           | <b>63</b> |
| <b>ВИСНОВКИ</b> .....                                                                                                                                        | <b>67</b> |
| <b>РЕКОМЕНДАЦІЇ</b> .....                                                                                                                                    | <b>70</b> |

## ВСТУП

---

Реформа деінституціоналізації триває в Україні вже давно. У 2017 році Кабмін затвердив Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки та відповідний план заходів із її реалізації<sup>1</sup>.

Передбачалося, що за цей час частка дітей в інтернатах зменшиться на 90%, а в кожній громаді з'являться доступні й високоякісні послуги для підтримки сімей із дітьми відповідно до індивідуальних потреб. Проте в закладах інституційного догляду досі перебуває значна кількість дітей — за даними Міністерства соціальної політики, близько 25,5 тис., з них лише 5,5% — діти, чії батьки позбавлені батьківських прав. 20 тис. дітей мають батьків, але і далі виховуються інституційно<sup>2</sup>. Чимало дітей має інвалідність, тому вони вимушені жити в закритих установах через відсутність відповідної соціальної інфраструктури в громадах.

У закладах інституційного догляду найчастіше дорослі вирішують, що краще для дітей. Досліджень, які розкривали б погляди самих дітей, украй мало. Ми не знаємо, що вони хочуть, про що мріють і яке майбутнє уявляють. Тому ми формуємо цей звіт, намагаючись тримати в пріоритеті саме їхні погляди, мрії та думки, щоб показати світ очима «державної дитини».

Наше дослідження ґрунтується на розмовах із дітьми, анкетуванні, фокус-групах і наших спостереженнях як дослідників. Ми фіксували все, що говорять і роблять діти не тільки під час нашого спілкування, а й під час ігор, на прогулянках тощо. Намагалися максимально неформально дізнатися їхні думки щодо власного життя та мрії.

Цей звіт містить не лише огляд поточної ситуації, а й рекомендації щодо покращення дотримання прав і свобод дітей, які проживають у закладах інституційного догляду всіх типів і форм власності. Наша мета — почути і донести голоси всіх дітей до суспільства й допомогти створити середовище, де вони можуть вільно озвучувати свої потреби та бажання, розвиватися і зростати в безпеці та підтримці.

## ВСТУПНЕ СЛОВО

*Кирило Невдоха, випускник інтернату (від народження до 16 років у закладах інституційного догляду), голова Офісу дітей та молоді «ДІЙМО»*

Під час перебування в інтернаті я навчився багато чого, але найбільше — мовчати. Це не було мовчання через брак слів, радше наслідок внутрішнього страху і самозахист.

Коли нас питали: «Діти, як вам тут, в інтернаті?», ми на автоматі відповідали «добре». Це була наша звична відповідь, хоча всередині могла вирувати буря.

Коли я був в інтернаті, страх відкрито говорити про свої почуття та потреби перетворився на щоденну реальність.

Відповіді на питання про те, як нам живеться, завжди були спрощеними й поверховими. Це був спосіб захистити себе від можливих негативних наслідків і підтримати видимість того, що все гаразд.

Дослідження «За зачиненими дверима: про що говорять і мріють діти в інституціях» — результат сміливого і безкомпромісного прагнення до істини.

Як випускник інтернату, я мав унікальну можливість зазирнути за ці двері не як спостерігач, а як один із тих, хто сам пережив цю реальність.

Цей документ не просто фіксує факти й статистику. Це спроба зрозуміти і передати справжні голоси дітей, які, можливо, вперше дістали шанс розповісти про свої істинні переживання та мрії.

Діти в закладах інституційного догляду заслуговують на більше, ніж просто наше милосердя.

Вони заслуговують на те, щоб їхні голоси були почуті і враховані в процесі ухвалення рішень, що стосуються їхнього життя.

## ВСТУПНЕ СЛОВО

*Ірина Полянська, координаторка волонтерської платформи «Компас», психологиня*

Мій шлях поруч із дітьми, які зростають у закладах інституційного догляду, почався, коли мені було 12 років.

Тоді мама працювала в закладі для безпритульних дітей.

У 2000-х їх було багато. Вони жили в люках, підвалах, іноді з іншими дітьми, а іноді з матерями.

Ці діти часто тікали. Моя мама та інші працівники шукали їх, щоб повернути. Іноді вони силою виносили дітей на руках із підвалів.

Ще тоді мені, дитині, було зрозуміло, чому вони тікають із притулку, хоча там є їжа, тепло, чиста постіль.

Для кожної дитини дім там, де її мама чи інший значущий дорослий.

Якщо поговорити з дітьми, яких вилучають із сімей, в яких умовах вони перебувають і через що їх вилучають, то не знайдемо жодного, хто б погодився замінити родину на хороші умови.

Цього тижня я спілкувалася з дитиною, яку рік тому вилучили з родини. У них вдома не було газу, світла, їжі, зате було фізичне насилля та зловживання алкоголем.

Це зазначено у документах. Але дитина пам'ятає подружку, школу, домашню їжу, бабусю, маму. Вона не усвідомлює, що жорстоке поводження, нехтування її потребами – не норма. Тому вважає працівників соцслужб, які забрали її з дому, поганцями.

Діти не завжди можуть об'єктивно оцінити ситуацію. Можуть сприймати грубе ставлення або вилучення в них власних речей як норму, якщо дорослі так сказали.

Притулок, в якому працювала моя мама, заснували благодійники.

Пам'ятаю, як вона брала мене на роботу. Ми з хлопцями наливали на лінолеум у довгому коридорі багато води й грали в хокей, ковзаючи по підлозі. І нам за це нічого не було. Згодом заклад переїхав в іншу будівлю і перейшов під управління держави.

22 роки тому в його приміщенні був запах їдальні, який не можна було сплутати ні з чим. Ми завжди намагалися пройти перший поверх якомога швидше, щоб речі його не вбирали.

Наступного разу я повернуся сюди як координаторка волонтерської організації через понад 15 років.

У країні за ці роки змінилися президенти, політики, партії, народ обрав євроінтеграцію, відбулися Майдани, перейменували заклади, а запах їдальні залишився незмінним.

І не тільки тут, а й у багатьох інших закладах, де мені довелося побувати за ці роки.

Незмінними залишилися кімнати, в яких може жити до 20 дітей.

Незмінними залишилися підходи до їхнього виховання, наприклад, пересуватися будівлею лише з дозволу вихователя чи ходити строем у їдальню й на вулицю.

Незмінним залишився високий паркан, а також відчуття дітей, ніби вони ув'язнені правопорушники.

Фраза «мені тут лишилося...» нагадує слова ув'язнених, які відбувають покарання. Але в чому винні діти, батьки яких не впоралися зі своїм життям?

У мене залишився спогад на все життя. Мої батьки могли брати дітей з притулку у гості до нас на вихідні.

Був один підліток, який потрапив у притулок замість виправної колонії, бо скоїв тяжкий злочин. Гостюючи в нас, він підходив до полиці з книжками. У свої 16 хлопець не вмів читати. Роздивлявся картинки, згортався в клубок на дивані, занурював пошрамоване обличчя в м'яку подушку і просив мене читати йому казки.

Коли я зупинялася, бо ставало нудно, він піднімав обличчя з подушки і казав: «Нууу, Іраааа, читай!».

То була безодня втраченого дитинства, яку неможливо заповнити до кінця, ця спрага любові не втамовувалася.

Інший чотирирічний хлопчик під час волонтерського візиту виголосив лаконічну, але надпотужну для розуміння світу дитини промову.

Ми прийшли відвідати дітей як зазвичай щотижня.

Діма (ім'я змінено) схопив караоке-мікрофон і бігав навколо, викрикуючи все, що хотілося, все, що бачив навкруги. Йому подобалося чути власний голос, випробовувати, як він звучить, видавати різні звуки.

Спочатку працівники інтернату попросили його поводитися тихіше, бо «голова вже від вас болить». Потім озвучили ще кілька заборон, бо знову дорослим було незручно.

Врешті Дімі наказали не їсти перед обідом чупа-чупс, який ми йому дали за участь у заході. Такий чупа-чупс він отримує раз на тиждень. Дмитрик вихопив мікрофон і закричав у нього: «Ви мене не любите!». Вихователь розгубився

Хочемо ми цього чи ні, але ці слова показують те, що відчувають діти через дії дорослих. Світ для них полярний: дії дорослих кажуть, люблять їх або ні.

Все життя вони несуть із собою відчуття, що їх не любили. Несправедливо не любили. Що обере дитина, коли вийде з закладу?

Нераціонально помститися світу за нелюбов? Помститися чужим дітям? Спробувати заслужити любов і довести, що варта її? Спробувати змінити світ на краще? Знищити себе через асоціальний спосіб життя, відчуваючи, що нічого не варта?

Усі ці варіанти життєвої стратегії я спостерігала протягом майже п'яти років, маючи досвід виховання випускниць закладів інституційного догляду, перебуваючи з ними цілодобово.

Часто я чула від свого оточення про страх приходити в заклади, де зростають діти без батьків.

Дорослі уявляють, ніби кожна дитина почне проситися в родину. Дорослі усвідомлюють, що родинне виховання — норма та найкраще для дитини.

Але якби вони переступили поріг такого закладу, то були б здивовані: діти майже ніколи цього не просять.

Дівчинка 11 років сказала мені: *«Знаю, що мене ніколи не заберуть у сім'ю, бо я вже доросла»*. Дитина в 11 років знає, що найбільший шанс потрапити в родину мають тільки маленькі дівчатка.

За моїми спостереженнями, що довше дитина перебуває в закладі, то менше вона бачить перспективи потрапити в родину або повернутися додому.

Діти, яких дорослі взяли в родину, але не впорались і повернули у заклад, часто розповідають про свій сумний досвід. Це створює негативне уявлення про перебування в родині та підсилює страх перед невідомістю.

Тому діти швидше попросять подарувати їм телефон, зарядку, цукерки, ніж родинний затишок. Бо цукерку допроситися у дорослих легше, ніж мати хоча б маленьку мрію опинитися в родині.

Після цього багато нібито свідомих людей кажуть, що діти, яких виховують у таких закладах, виростають маніпуляторами, що в них переважно споживацьке мислення. Такі люди, здавалося б, мають добрі наміри, намагаючись донести думку, що краще дати дитині родину. Та насправді це призводить до того, що заклики про наставництво, усиновлення звучать десь на задньому плані, а на передньому лишається тільки стигма щодо цих дітей.

Тому ми раді представити вам нашу кропітку працю, щоб ви могли поринути у світ дітей, почути їхні думки, мрії, сподівання, зрозуміти умови, в яких вони живуть, зробити власний висновок про те, що має відбуватися системно з дитиною, щоб вона мріяла про телефон замість родини, боялася обирати і й уявляла майбутнє чимось страшним.

# МЕТОДОЛОГІЯ

---

**Період проведення дослідження:** квітень 2024 року.

**Ключова мета:** через прямий діалог із дітьми, які проживають у закладах інституційного догляду, посилити вплив їхнього голосу на плани й пріоритети української влади та суспільства, зокрема щодо побудови мирного, демократичного майбутнього України.

## Методи, які було використано в межах дослідження

- Спостереження: відвідано 21 заклад у різних регіонах України: Захід (Львівська, Чернівецька області), Схід (Дніпропетровська область), Південь (Одеська область), Північ (Київська область та м. Київ). Зокрема:
  - заклади в підпорядкуванні МОН України (навчально-реабілітаційні центри, спеціальні школи, дитячі будинки, центри підтримки дітей при навчальних закладах);
  - заклади в підпорядкуванні Мінсоцполітики України (притулки для дітей, центри соціальної підтримки сім'ї та дітей, родинні будинки, центри соціально-психологічної реабілітації, дитячі будинки-інтернати).
- Опитування: опитано 344 дитини, які проживають в інституційних закладах. В опитуванні взяли участь 176 дітей віком 8–12 років і 168 підлітків віком 13–17 років. Середній вік першої групи — 10 років, другої — 14,5 року.
- Інтерв'ю: проведено 52 глибинні інтерв'ю з дітьми, які проживають в інституційних закладах, а також із випускниками.
- Фокус-групи: проведено 6 фокус-груп із дітьми, які проживають в інституційних закладах.

## Обмеження методології дослідження

У кожному дослідженні важливо враховувати обмеження, оскільки вони можуть вплинути на результат та інтерпретацію висновків. Наше дослідження також має низку методологічних обмежень, які слід враховувати, оцінюючи та інтерпретуючи отримані дані.

## Місце збору даних

Для більшості учасників дослідження відбувалося в самих закладах (окрім випускників). Це накладало певні обмеження на щирість і свободу висловлювання думок дітьми.

Іноді в процес збору даних **втручалися працівники закладу** чи інші діти, що обмежувало можливість проведення інтерв'ю в умовах конфіденційності. Іноді вихователі намагалися **підказувати дітям бажані відповіді або запитували одразу після інтерв'ю, про що була розмова** між дослідником і дитиною, переказуючи запитання іншим. Це вплинуло на відчуття захищеності дітей і, як наслідок, на їхню відкритість до розмови. **Також працівники деяких закладів попереджали своїх колег з інших закладів про ймовірний візит дослідників, що давало змогу підготувати дітей,** налаштувавши їх на певний тип відповідей, які не відображають реального стану справ.

Під час проведення інтерв'ю нас також **часто переривали сигнали повітряної тривоги**, через що треба було спускатися в укриття. Це могло вплинути на якість збору даних і **динаміку взаємодії між дослідниками та учасниками**.

### **Обмеження в часі**

Візит у кожен заклад був обмежений у часі, що також могло вплинути на глибину і якість збору даних. Короткий період дослідження та необхідність підлаштовуватися під режим дня закладів інституційного догляду не дали змоги повною мірою зрозуміти й охопити всі аспекти життя дітей в інтернатах, їхні переживання та зміни емоційного стану. Деякі діти могли потребувати більше часу для того, щоб розкритися і поділитися своїми справжніми думками та почуттями. Тому наші висновки можуть не відображати всього спектра досвіду дітей.

### **Відчуття «зради» закладу**

На думку авторів, діти, які не бачили сімейних форм виховання і жили тільки в інституційних закладах, вважають їх своїм домом, тому, критикуючи життя в закладі, можуть відчувати свою «зраду». Психологічне злиття із закладом призводить до того, що діти **починають захищати його подібно до того, як виправдовують своїх батьків, навіть якщо мали досвід насильства або жорстокого поводження в родині. Вони можуть відчувати, що розкривати правду означає критикувати або засуджувати місце, яке, незважаючи на всі недоліки, забезпечує їм житло, харчування та певну стабільність.** Це обмежує їхню готовність відкрито обговорювати проблеми й труднощі, з якими вони стикаються, а отже, впливає на достовірність та повноту зібраних даних.

*«Дитячий будинок я буду захищати, бо я все ж таки в ньому виріс. Може, мене там виховували Бог знати як. Але все ж таки це дім був. Я там виріс».*

*Із інтерв'ю з дитиною старшого віку*

### **Особливості опитування дітей**

Для збору даних ми використовували як якісні, так і кількісні методи дослідження. Кожен із них надає цінну інформацію і водночас має свої обмеження. Наприклад, **анкети дають поверховий зріз і не завжди коректні відповіді під час самотійного їх заповнення дитиною.** Окрім того, у закритих анкетах неможливо передбачити всі варіанти відповідей. Як наслідок — деякі діти додавали власні **відповіді поруч або ігнорували частину запитань.** Тому не всі аспекти їхніх думок і переживань могли бути повноцінно зафіксовані.

Для частини дітей анкети виявилися **надто довгими й складними, щоб утримати їхню увагу. Вони могли втомлюватися і ставити галочки біля запитань, просто щоб завершити процес заповнення анкети, не намагаючись дати реальні відповіді.**


**Ще для частини дітей труднощі з читанням і письмом могли вплинути на розуміння запитань** анкети. Це могло стати причиною поверхових або неточних відповідей, що показують лише частину реального стану справ і не враховують повною мірою всіх нюансів і всіх переживань дітей.

## Психологічні характеристики учасників

Діти, які брали участь у глибинних інтерв'ю, здебільшого самі виявляли таку ініціативу. Очевидно, що вони мають певні психологічні характеристики, які треба враховувати в оцінці зібраної інформації. **Діти, які виявляють активну позицію і бажання висловитися**, зазвичай більш комунікабельні, допитливі й менш обтяжені страхом перед спілкуванням із дорослими. Також у них спостерігалось бажання **розповісти про своє невдоволення**. Особливо це спостерігалось серед підлітків. Така ініціативність свідчить про більшу впевненість у собі, спротив до інтернатної системи, бажання бути почутими і, ймовірно, **прагнення змінити своє становище чи привернути увагу до своїх потреб**.

**Водночас діти, які відмовлялися від участі в інтерв'ю**, можуть мати складніші або важчі історії життя, що впливає на їхню готовність ділитися своїми переживаннями і досвідом, мріями і прагненнями. Тому історії таких дітей не вдалося почути повною мірою. Ці діти можуть мати глибокі емоційні травми, недовіру до дорослих або відчуття безнадії.

Таким чином, результати дослідження можуть бути неповними, тому що не враховують поглядів і переживань дітей, які були менш схильні до участі в глибинних інтерв'ю або відмовлялися від розмов. Це створює певну потенційну прогалину в розумінні всього спектра переживань дітей в інституціях, особливо тих, які обирають мовчання. Ще одна ймовірна причина мовчання або неготовності ділитися своїми переживаннями — страх. Це наше припущення дістало підтвердження лише через пів року після проведення дослідження, коли 28 вересня Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Дмитро Лубінець на своїй фейсбук-сторінці опублікував допис про зафіксовані випадки насилля в одному з навчально-реабілітаційних закладів на Львівщині.

 **Дмитро Лубінець** · 28 сентябрь в 02:07 · 🌐

!!! Насилля над дітьми в навчально-реабілітаційному центрі на Львівщині

Мною було отримано відомості щодо можливого здійснення фізичного, психологічного та сексуального насилля щодо дітей директором навчально-реабілітаційного закладу на Львівщині. У терміновому порядку мною було ініційовано проведення моніторингового візиту, до якого долучилися представники Національної соціальної сервісної служби України та партнери - психологи з Благодійного фонду «Голоси Дітей», «СОС Дитячі Містечка» та Офіс дітей та молоді «ДійМО».

📍 Заклад, який ми відвідували, розміщує найвразливіші категорії дітей: дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, та дітей з особливими освітніми потребами. Нами зафіксовані свідчення дітей про те, що директор закладу здійснював дії сексуального характеру стосовно дівчат-вихованок закладу, публічно принижував, а також погрожував побиттям та поміщенням до психіатричної лікарні за «погану поведінку» чи порушення розпорядку дня.

! Діти скаржились, що їм систематично говорили: «Ти нікому не потрібен/-а», «Твої батьки алкаші», «Ти хворий/-а», «З тебе нічого доброго не вийде». Ставлення працівників на чолі з директором до дітей як до «хворих», недієздатних — «у них діагноз, вони неадекватні», що унеможливило їх подальший розвиток та реабілітацію.

Що шокувало: впродовж року діти та інші особи в їх інтересах зверталися із заявами до Національної поліції, місцевої служби у справах дітей та департаменту освіти, проте не отримали жодного реагування. Навпаки, за кожну скаргу на умови утримання чи поведінку працівників закладу отримували побиття палками та приниження.

👉 Ми викликали представників Національної поліції України та органи прокуратури на місце та змусили в нашій присутності почати документувати факти порушення. За наслідками реагування — відкрито кримінальне провадження, зокрема за частиною 3 статті 153 Кримінального кодексу України: «сексуальне насилля щодо неповнолітньої особи».

Всі діти, які надавали свідчення, були переміщені із закладу та перебувають у безпеці.

З понеділка я ініціюю нараду на високому рівні, із залученням представників Львівської ОВА, правоохоронних органів та профільних міністерств, адже бездіяльність органів, що повинні захищати права дитини, є злочином. І негайного безумовного захисту потребує дитина, а не її кривдник.

👉 Я буду контролювати, щоб слідство неупереджено та швидко перевірило факти, виявленні під час моніторингового візиту, та було на стороні захисту прав та найкращих інтересів дитини, і результатом буде притягнення до відповідальності кожного, хто став кривдником дітей чи не реагував, знаючи про порушення.

Першочергово має спрацювати принцип невідворотності покарання осіб, які заподіяли шкоду та порушили права дітей, на захисті яких має стояти держава. моя головна мета — забезпечити безпеку дітей та їх віру у справедливість. Це все повинно відбуватися з повагою до дитини та втілення принципів правосуддя, дружнього до дитини.

Кожна дитина має бути почутою! А всі, хто здійснюють насильство над дітьми, мають бути покарані.

!!! Захист прав дитини залишається моїм пріоритетом і я зроблю все можливе, щоб справедливість стала міцним фундаментом для України!

Офіс Омбудсман України Національна соціальна сервісна служба України Голоси дітей СОС Дитячі Містечка Україна ДійМО - Офіс дітей та молоді

<https://www.facebook.com/share/p/g5RgAtxMrGHRv7xE/>

Заклад, про який пише у своїй публікації Уповноважений, був у числі тих, де працювала команда наших дослідників. Кричущі факти, викриті під час ініційованої Офісом Омбудсмена перевірки за участю, зокрема, психологів благодійного фонду «Голоси дітей», лише підтверджують припущення про те, що на момент опитування та проведення глибинних інтерв'ю діти перебували в страху, боячись дістати жорстоке, зокрема й фізичне, покарання за нібито погану поведінку, до якої адміністрація закладу зараховувала й спроби вихованців поскаржитися на будь-які прояви насилля щодо них. Тому вони обирали мовчати або й узагалі відмовлялися брати участь у дослідженні. Окрім того, як показує досвід роботи психологів фонду з дітьми, які пережили сексуальне насилля, потерпілі переважно мовчать про скоєний проти них злочин, а якщо й розповідають, то лише тим людям, із якими мають тривалі й дуже довірливі, дружні стосунки. Зокрема, у цьому закладі такими дорослими виявилися наставники, які протягом довгого часу відвідували вихованців і займалися з ними. Саме вони й повідомили про злочин. Проте повернімося до нашого дослідження. Чи могли діти, які стали жертвами насилля з боку директора закладу й до яких застосовувалися численні фізичні покарання, довіритися про це незнайомим дорослим із числа дослідницької групи на першій зустрічі? Відповідь очевидна: ні. Крапку в цій історії мають поставити слідство та відповідальні органи влади, тож ми у звіті наразі покладаємося лише на оприлюднену Уповноваженим заяву та інформацію в ній.

Водночас команда дослідників доклала всіх можливих зусиль, щоб мінімізувати зазначені обмеження, зібрати думки дітей і якомога повніше подивитися на життя в інституціях. Для цього було зроблено такі кроки:

- спеціально розроблено й адаптовано для різних категорій дітей інструментарій;
- проведено ретельну підготовку всіх учасників візитів до збору даних у закладах для дітей, зокрема з питань безпеки, етики, конфіденційності даних тощо;
- забезпечено участь у кожному візиті дитячих психологів і фахівців з організації дозвілля;
- забезпечено знайомство, налагодження контакту і психологічне розвантаження перед проведенням опитування та інтерв'ю з дітьми;
- передбачено використання кількох методів збору даних, що перекривало обмеження кожного окремого методу;
- залучено до розробки інструментарію, збору даних, а також як інформантів випускників інтернатних закладів.

## РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

### УМОВИ ПРОЖИВАННЯ

*«Там (в укритті) холодно дуже, там дуйчики. Там дві ковдри кожному, але все одно руки мерзнуть».*

#### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

*«Ми в школу ходимо вдень. Вночі, якщо починається сильне бомбування, ми також ідемо в школу. А так спускаємося в ізолятор, у нас у коридорі є, ми в коридорі сидимо вночі».*

#### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

*«Я просто в різних кімнатах жила. У найбільшій кімнаті четверо-п'ятеро людей жило, у маленькій — двоє-троє. Це залежить від того, скільки хлопців і дівчат. Ми постійно міняємося кімнатами, коли хтось прибуває новий і когось стає більше».*

#### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

*«Мені тут усе не подобається. Тут холодно якось».*

#### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

*«Мені не подобається тільки той фактор, що я не вдома, що я не поруч зі своєю сім'єю. Напевно, тільки це. А так конкретно цей заклад... Конкретних питань я не маю».*

#### **Із фокус-групи з дітьми**

*«Смачна їжа, спальні файні, красиві. І ще люблю, коли ми їх прикрашаємо».*

#### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

*«Не дозволяли заводити собак, якусь домашню тваринку не можна було тримати».*

#### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

*«Я думаю, це набагато краще, ти сам собі готуватимеш їсти. От я, наприклад, поїду вчитися, і я розумію, що там доведеться самому готувати їсти, самому прибирати, самому те, самому те. Просто мені подобається, що тут за мене все роблять».*

#### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

Цитати дітей про умови проживання вказують на те, що середовище, у якому вони перебувають, має значний вплив не лише на їхнє теперішнє самопочуття, а й на формування уявлень про норму в дорослому житті. Те, що діти відчувають зараз, — холод, постійні зміни житлових умов, відчуженість від сім'ї, — може залишити глибокий слід у їхній свідомості. Ці умови, нехай навіть тимчасові, впливають на їхнє сприйняття того, що є нормальним і прийнятним. У майбутньому вони можуть переносити цей досвід на свої сім'ї, формуючи власне ставлення до умов проживання своїх дітей. Тому важливо забезпечити такі умови, які не тільки відповідають базовим потребам, а й створюють позитивний досвід для їхнього розвитку та майбутнього життя.

Загальний стан більшості будівель, у яких містяться відвідані заклади, задовільний для проживання та перебування дітей. Переважно це типові або пристосовані будівлі (школи, реабілітаційні центри). Територія навколо закладів досить доглянута, проте не всюди пристосована для перебування дітей і подекуди потребує додаткового облаштування.



Фасад закладу у Львівській області

Фасад закладу в Київській області

У п'яти закладах немає свого транспорту. Відстань до найближчої зупинки громадського транспорту в різних закладах становить від 100 м до 3 км (більшість до 500 м). Найближчий заклад охорони здоров'я міститься на відстані від 100 м до 5 км (найчастіше в межах 1–3 км). Деякі заклади розташовані неподалік загальноосвітньої школи, де навчаються їх вихованці (переважно в межах 1 км від закладу, найбільша відстань становить 2 км).

Більшість відвіданих закладів мають укриття. У п'яти випадках укриття міститься не в закладі, а на його території. Ще три заклади мають укриття за межами території, але на відстані до 100 м. Усі укриття розраховані на ту кількість дітей, яка проживає в закладі. Переважно це найпростіші укриття або сховища, в одному випадку споруда подвійного призначення, ще в одному протирадіаційне укриття. Більшість укриттів мають два входи та виходи, штучну вентиляцію, освітлення, меблі для сидіння: лавки, стільці, у деяких стоять ліжка. Всюди є туалет. Є також бутильована вода. Загальний стан укриттів у половині відвіданих закладів задовільний або потребує незначного ремонту. У частині закладів укриття потребують значного ремонту,

а одне взагалі не пристосоване (підземний паркінг). Найбільша проблема укриттів в інституціях — вони не пристосовані для тривалого перебування, а деякі до перебування вночі, тому що там немає ліжок і дуже холодно. Тоді як діти можуть перебувати в укриттях до **чотирьох годин поспіль, а загалом іноді навіть до 10 годин на добу**, особливо це стосується Сходу та Півдня України. Усі укриття потребують кращого освітлення, утеплення та оснащення іграшками для молодших дітей. У кількох закладах також немає планів евакуації на випадок бойових дій.

У більшості відвіданих закладів кімнати розраховані на кількість дітей від 2 до 6. Мінімальна кількість дітей в одній кімнаті — від 1 до 3 (у двох закладах), максимальна — від 8 до 12 (у трьох закладах). Площа на одну дитину в кімнаті варіюється від 1 до 14 кв. м. Середня площа в усіх закладах на одну дитину в кімнаті — 4–5 кв. м. У більшості закладів кімнати розділені за віком і статтю, не розділені лише відповідно у двох та одному. У деяких закладах двері в кімнати можуть замикатися ззовні й лише в одному у вихованців є ключі до кімнат.



**Спальня кімната закладу в Одеській області**



**Спальня кімната закладу в Дніпропетровській області**

Якість прибирання, освітлення, вентиляції та температурні умови в кімнатах загалом задовільні. Однак важливо зауважити, що в умовах, коли в кімнаті проживає 12 дітей, зазначені параметри можуть не забезпечувати оптимального рівня комфорту для всіх. У таких випадках може знадобитися додаткова вентиляція або регулювання температури, щоб забезпечити комфортні умови для кожної дитини.

В одному з відвіданих закладів у житлових кімнатах на вікнах немає фіранок. Усі ліжка розміщені так, що між ними є прохід. У всіх закладах у кожної дитини є своє ліжко, матрац, подушка, ковдра, простирадло і наволочка. В одному закладі немає підковдр. Ще в одному закладі діти сказали, що нову постіль зі складу їм видали напередодні візиту дослідників, раніше таких оновлень білизни не відбувалося. Меблі (столи, стільці, приліжкові тумби, шафи для одягу) здебільшого розраховані на кількох дітей, у трьох закладах їх узагалі немає. Стан меблів загалом задовільний, проте більшість залишилася ще з радянських часів і потребує оновлення. Загальний стан кімнат також задовільний у всіх закладах, окрім двох (потребують ремонту та облаштування). Вихованці шести відвіданих закладів не мають змоги за потреби користуватися побутовою технікою в кімнатах (феном, праскою тощо).

Візити в межах дослідження засвідчили, що в адміністрації частини закладів бракує розуміння, наскільки важливо наповнювати дитячий простір іграшками, творчими роботами та особистими речами дітей, адже це створює атмосферу, наближену до домашньої. І це стосується не так актових залів, ігрових кімнат чи яскраво розмальованих коридорів, як передусім спальних кімнат, де діти відпочивають і спілкуються між собою. У п'яти закладах у кімнатах не було дитячих речей, ще в чотирьох були тільки меблі без малюнків, іграшок чи інших ознак проживання дітей.



**Спальна кімната закладу у Львівській області**



**Спальна кімната закладу в Київській області**

Більшість опитаних дітей 8–12 років погоджуються, що в спальні взимку тепло (94%), їхнє ліжко зручне (95%), їм вистачає ковдри (98%), у них є особистий простір, де вони можуть зберігати свої речі в безпеці (92%).

Більшість підлітків 13–17 років також відповіли, що взимку в спальні тепло (93%), їхнє ліжко зручне (93%), їм вистачає ковдри (98%), а також підтвердили наявність особистого простору, де вони можуть зберігати свої речі в безпеці (92%), і власного майна (91%).

Водночас візити засвідчили, що місць для зберігання дитячих речей, а надто таких, які замикаються на ключ, недостатньо або немає взагалі. Або особисті речі зберігаються за межами спальних кімнат, часто в коробках та мішках.

Загалом у закладах інституційного догляду дітям бракує особистого простору. Коли ми говоримо про особистий простір дитини, маємо на увазі надання їй індивідуального місця для проживання, де вона може зберігати свої речі, відпочивати й почуватися комфортно. Йдеться про власне ліжко, робочий стіл, місце для ігор чи навчання, а також право на особисту територію, де дитина може бути наодинці або спілкуватися з друзями. Формування такого простору важливе для розвитку відчуття безпеки, автономії та особистої відповідальності. Через необхідність постійного контролю вихователями діти здебільшого перебувають разом і не мають змоги усамітнитися. Це створює відчуття дискомфорту та стресу, оскільки вони не відпочивають від спілкування та шуму.

Брак особистого простору і речей також створює труднощі у формуванні навичок самостійності та відповідальності. Діти не вчать дбати про власні речі, оскільки не відчувають, що вони належать тільки їм. Це ускладнює їхню адаптацію і розвиток в умовах інституційного догляду.

**Частина закладів інституційного догляду запровадила позитивні практики,** спрямовані на забезпечення дітей особистим простором і речами. Наприклад, вихованці деяких інтернатів мають власний простір біля ліжка в спальні, де вони можуть зберігати особисті речі й почуватися комфортніше. Це створює умови для вираження індивідуальності та самовираження, сприяє емоційному добробуту дітей. Деякі заклади розвивають ініціативи, спрямовані на формування в дітей самостійності та відповідальності. Наприклад, проводять групові або індивідуальні заняття з опанування побутових навичок, як-от приготування їжі, догляд за особистими речами.

## ПІДТРИМАННЯ ОСОБИСТОЇ ГІГІЄНИ В ЗАКЛАДІ

*«Є купальний день, я дуже люблю купатися. У нас є душ і ванна. Тільки дорослим можна митися часто, нам ні. Ми чекаємо купальний день».*

**Із інтерв'ю з дитиною молодшого віку**

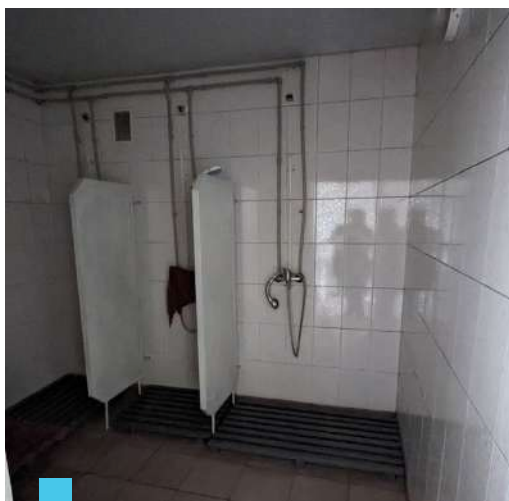
*«Там зрозуміли? Там вода міняється, то холодна, то тепла. Краще залазити у відро і з миски купатися».*

**Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

На одну дитину в закладах виділяється в середньому по два-три рушники (окрім одного закладу, де немає окремих рушників для кожної дитини).

Загальний стан постільної білизни у всіх закладах задовільний. У тринадцяти закладах зміна білизни відбувається один раз на тиждень, у чотирьох — один раз на 10 днів, у трьох — один раз на два тижні, в одному — двічі на тиждень. Зазначимо, що були заклади, де постіль поміняли якраз перед нашим візитом.

Душові у всіх закладах розташовані в приміщеннях. Їх кількість залежить від розміру закладу — від 2 душових (у трьох закладах) до 25 (в одному закладі). У середньому в закладі від 4 до 8 душових. У чотирьох закладах душові розраховані на всіх дітей, у п'яти — на поверх, ще в чотирьох — на блок, у шести — на одну кімнату.



**Душова кімната закладу в Дніпропетровській області**



**Душова кімната закладу в Чернівецькій області**

Є труднощі із забезпеченням приватності під час гігієнічних процедур. У трьох закладах душі взагалі не мають дверцят чи перегородок, ще в трьох відгороджені частково. Брак перегородок, шторок або закритих кабінок може створювати відчуття незручності та сорому і відповідно негативно впливати на психічне здоров'я та самооцінку дітей. Загальний стан душових кімнат задовільний у всіх закладах, окрім двох. Лише в трьох закладах є душові зі спеціальними умовами для дітей з інвалідністю. У всіх закладах є холодна й гаряча вода, щоправда, в одному інтернаті гарячої води не вистачає для всіх дітей під час купання.

У більшості закладів не всі діти мають можливість повноцінно користуватися ванною кімнатою за потреби і приймають душ лише раз чи двічі на тиждень. До того ж навіть наявний графік часто порушується через сигнали повітряної тривоги.



**Вбиральня закладу у Львівській області**



**Вбиральня закладу в Київській області**

Кількість вбиралень (зазвичай мають кілька кабінок) у закладі варіюється від 3 до 35. У п'яти закладах одна вбиральня розрахована на всіх дітей, у шести — на поверх, у семи — на блок, у трьох — на одну кімнату. У чотирьох закладах вбиральні лише частково відгороджені дверцятами чи перегородкою для забезпечення приватності, а в одному не відгороджені взагалі. Загальний стан вбиралень задовільний у всіх закладах.

Пральні кімнати є у всіх закладах, окрім одного. Пральні машини й праски є у всіх закладах. У восьми закладах немає шаф для санітарної обробки білизни. У семи закладах є дезінфекційна камера.

Засоби особистої гігієни діти мають у всіх закладах, крім одного (там вони загальні для всіх). У більшості випадків це зубна щітка, зубна паста, шампунь, мило, гель для душу, мочалка, туалетний папір. Лише два заклади окремо зазначили гігієнічні прокладки. В інтерв'ю дівчата також згадували про обмежений доступ до цих засобів гігієни. У більш ніж половині закладів біля рукомийників не було мила, а в туалетах — туалетного паперу.



**Засоби гігієни в закладі у  
Дніпропетровській області**



**Засоби гігієни в закладі у  
Чернівецькій області**

Більшість опитаних дітей мають усі необхідні засоби для підтримання особистої гігієни. Зокрема, 95% і 97% дітей 8–12 років зазначили, що мають власну спідню білизну і зубну щітку. Хоча були й ті, хто відповів, що не має власної спідньої білизни і зубної щітки (відповідно 5% і 3%).

94% підлітків 13–17 років погоджуються з твердженням, що загалом заклад чистий. Більшість опитаних зазначили, що мають свою спідню білизну (97%), зубну щітку (98%) і засоби гігієни (93%), можуть помитися і підтримувати себе в чистоті, коли захочуть (91%). Водночас 9% дітей 13–17 років не можуть регулярно митися і підтримувати себе в чистоті.

У перспективі обмеження можливості повноцінно задовольняти гігієнічні потреби може мати низку негативних наслідків.

**Ризик захворювань:** недостатня гігієна може призвести до шкірних захворювань, інфекцій та інших проблем зі здоров'ям.

**Негативний вплив на жіноче здоров'я:** брак належних гігієнічних умов та засобів гігієни може призвести до серйозних порушень жіночого здоров'я, зокрема інфекційних та інших захворювань, що потребують медичного втручання.

**Загальний стан здоров'я та самопочуття:** діти відчувають фізичний дискомфорт через недостатнє очищення тіла, що впливає на їхнє загальне самопочуття і настрої.

**Психологічні наслідки:** неможливість дотримуватися особистої гігієни так, як того потребує дитина, може призвести до пониження почуття гідності. Особливо це стосується підлітків, для яких зовнішній вигляд і чистота тіла мають критичне значення.

## ХАРЧУВАННЯ

«А, я хочу спитати. Чи у вас є солодке?»

### **Із інтерв'ю з дитиною молодшого віку**

«У нас немає вибору, просто лишилася каша, я її просто “забила в себе”».

### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

«Наприклад, діти, от як я... Якщо раніше давали мало салатів, я розумію чому, тому що їх практично ніхто... Хто в нас у школі розуміє, що таке салат? У нашому розумінні салат — це огірок, помідор і сіль, і це смачний салат, ще цибулі додати чи перчику. А тут якісь салати невідомо з чим. Невідомо з чим його мішають, то морковка зі сметаною й родзинками, то ще щось, і ти стоїш такий і думаєш: а як це взагалі хавати, морковку зі сметаною?».

### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

«Ну просто їсти о 6-й годині один раз — це проблема, постійно хочеться їсти. Я іноді собі залишаю з другого сніданку яблука, хліб».

### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

«Ми, дівчатка, не наїдалися, просили добавки і хліб брали, а хлопчики я взагалі не уявляю. Вихователь приходив, директорка намагалася щось там вирішувати, іноді давали більше, але все однаково поверталось до старого режиму. Вихователь просив буханку хліба. Допомогало, коли до нас приїздили різні волонтери й привозили печиво чи ще щось. Ми сідали ввечері пити чай. Роздавали печиво, щоб у всіх була однакова кількість, заварювали чай. Не думаю, що комусь подобалася їжа в інтернаті».

### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

«Хліб кожному по два шматочки давали. Ти не можеш підійти й попросити хліба ще».

### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

«Клопотенко взагалі дикість. Нам давали ковбасу, нам давали білий хліб, нам давали сир, нам давали солодкий чай. Що нам зараз дають: кисле каркаде, чорний хліб, навіть ковбаси і сиру не дають».

### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

«Чи ви зможете привезти щось смачне?»

### **Із фокус-групи з дітьми**

*«Ти повинен обов'язково все з'їсти і нічого не залишати. Навіть якщо ти хочеш блювати, тобі однаково треба все з'їсти».*

### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

*«Я оселедець не люблю, мене може навіть знудити, мені його сьогодні поклали».*

### **Із інтерв'ю з дитиною молодшого віку**

*«Ви зможете привезти щось смачне?»*

### **Із фокус-групи з дітьми**

Діти харчуються переважно п'ять разів на день (у деяких закладах чотири або шість разів). Середня вартість харчування на одну дитину становить 153 грн/день (від 105 грн до 240 грн у різних закладах). Більшість закладів не мають дієтичного харчування.

У всіх закладах на складах є запаси харчів. Стан їдалень задовільний у більшості закладів, окрім трьох, де є проблеми з вентиляцією приміщень. Спеціальні умови для дітей з інвалідністю мають їдальні лише двох закладів. Загальний стан кухонь задовільний у всіх закладах, окрім одного. Чистота кухні й зовнішній вигляд працівників задовільні всюди.



**Їдальня закладу у Львівській області**



**Їдальня закладу в Київській області**

Діти харчуються за чітким графіком. У більшості закладів навіть свої харчі, які приносять родичі чи друзі, не можна їсти не в призначений для цього час.

Чи не найбільша проблема — обмежений вибір страв. Діти не мають змоги обирати те, що вони хочуть. Це може негативно впливати на їхнє ставлення до їжі та задоволення харчових потреб, а також призводити до розладів харчової поведінки в майбутньому.

Адміністрація закладів часто **шукає допомоги від благодійних організацій для забезпечення додаткового харчування**. Це допомагає покращити раціон дітей, але не вирішує всіх проблем. Порції не завжди відповідають віковим потребам, як наслідок — деякі діти залишаються голодними або, навпаки, отримують забагато їжі.



**Меню закладу в Київській області**

| №  | Назва страви | Вартість за порцію | Вартість за порцію | Вартість за порцію | Вартість за порцію |
|----|--------------|--------------------|--------------------|--------------------|--------------------|
| 1  | Сніданок     | 15,000             | 15,000             | 15,000             | 15,000             |
| 2  | Обід         | 15,000             | 15,000             | 15,000             | 15,000             |
| 3  | Підвечірок   | 15,000             | 15,000             | 15,000             | 15,000             |
| 4  | Вечеря       | 15,000             | 15,000             | 15,000             | 15,000             |
| 5  | Додаток      | 15,000             | 15,000             | 15,000             | 15,000             |
| 6  | Додаток      | 15,000             | 15,000             | 15,000             | 15,000             |
| 7  | Додаток      | 15,000             | 15,000             | 15,000             | 15,000             |
| 8  | Додаток      | 15,000             | 15,000             | 15,000             | 15,000             |
| 9  | Додаток      | 15,000             | 15,000             | 15,000             | 15,000             |
| 10 | Додаток      | 15,000             | 15,000             | 15,000             | 15,000             |
| 11 | Додаток      | 15,000             | 15,000             | 15,000             | 15,000             |
| 12 | Додаток      | 15,000             | 15,000             | 15,000             | 15,000             |
| 13 | Додаток      | 15,000             | 15,000             | 15,000             | 15,000             |
| 14 | Додаток      | 15,000             | 15,000             | 15,000             | 15,000             |
| 15 | Додаток      | 15,000             | 15,000             | 15,000             | 15,000             |
| 16 | Додаток      | 15,000             | 15,000             | 15,000             | 15,000             |
| 17 | Додаток      | 15,000             | 15,000             | 15,000             | 15,000             |
| 18 | Додаток      | 15,000             | 15,000             | 15,000             | 15,000             |
| 19 | Додаток      | 15,000             | 15,000             | 15,000             | 15,000             |
| 20 | Додаток      | 15,000             | 15,000             | 15,000             | 15,000             |
| 21 | Додаток      | 15,000             | 15,000             | 15,000             | 15,000             |
| 22 | Додаток      | 15,000             | 15,000             | 15,000             | 15,000             |
| 23 | Додаток      | 15,000             | 15,000             | 15,000             | 15,000             |
| 24 | Додаток      | 15,000             | 15,000             | 15,000             | 15,000             |
| 25 | Додаток      | 15,000             | 15,000             | 15,000             | 15,000             |
| 26 | Додаток      | 15,000             | 15,000             | 15,000             | 15,000             |
| 27 | Додаток      | 15,000             | 15,000             | 15,000             | 15,000             |
| 28 | Додаток      | 15,000             | 15,000             | 15,000             | 15,000             |
| 29 | Додаток      | 15,000             | 15,000             | 15,000             | 15,000             |
| 30 | Додаток      | 15,000             | 15,000             | 15,000             | 15,000             |

**Меню закладу в Чернівецькій області**

У глибинних інтерв'ю та фокус-групах діти часто висловлювали бажання отримувати більше солодощів та інших смаколиків, які не входять до стандартного меню. Вони також зазначали, що хотіли б мати менш «столовську» їжу, тобто їжу, яка смакує більш по-домашньому. Такі побажання свідчать про потребу дітей у різноманітнішому та привабливішому меню, яке відповідало б їхнім харчовим і смаковим потребам. Діти, які були евакуйовані за кордон, розповідали про позитивний приклад харчування за системою шведського столу, що забезпечує більше різноманіття, дає змогу обирати страви на власний смак і брати добавку, чого немає в більшості українських закладів.

Значна частина дітей також скаржилася на меню Євгена Клопотенка, вказуючи на різкий перехід на нове харчування без можливості зробити це поступово. Більшість вихованців дуже негативно сприймають мінімум хлібобулочних виробів, солодощів і ковбасних виробів у меню.

На відміну від дітей у сім'ях, які харчуються в школах за цим меню, але можуть взяти із собою додаткові смаколики, а повернувшись додому, їдять домашні страви, вихованці закладів інституційного догляду такої можливості не мають. Тому деякі діти заходять у їдальню, дивляться, що їм пропонують, і виходять голодні, не торкаючись до їжі. До відмови дітей їсти вихователі ставляться по-різному: хтось із розумінням, а хтось вдається до харчового насилля, змушуючи їсти те, що вони не хочуть.



**Кухня закладу  
в Київській області**



**Кухня закладу  
в Дніпропетровській області**

Згідно з результатами опитування діти хоч і оцінюють харчування в установах як добре, значна частина з них скаржилася, що вони лягають спати голодними.

Майже всі діти 8–12 років зазначили, що в закладі їжі вистачає (96%) і що вона смачна й поживна (95%). 89% відповіли, що їдять фрукти та овочі. Водночас кожна п'ята дитина сказала, що лягає спати голодною.

87% опитаних підлітків 13–17 років зазначили, що їжі вистачає. 79% відповіли, що їжа смачна і поживна постійно, 14% і 7%, навпаки, сказали, що це рідкість. 12% дітей постійно лягають спати голодними, 27% і 61% — інколи або рідко.

## **СТАН ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ І ДОСТУП ДО МЕДИЧНИХ ТА РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ПОСЛУГ**

Вартість медичного забезпечення для однієї дитини на день варіюється від 0 до 200 грн. У різних закладах суми дуже різняться: 30 грн, 6,36 грн, 1,89 грн, 1,7 грн, 100 грн, 29,52 грн, 73,96 грн, 0,56 грн, 34 грн, 7,5 грн, 2 грн, 0,81 грн, 9,13 грн тощо. У половині закладів лікарі оцінюють фінансування, що виділяється на медичні потреби дітей, як незадовільне. Інша ситуація з можливістю медикаментозного лікування чи підтримувальної терапії для дітей із певними хворобами: більшість лікарів оцінюють її задовільно, у трьох закладах незадовільно.

У всіх закладах, окрім одного, є медичний блок. Здебільшого медогляди дітей проводяться раз на пів року, у кількох закладах значно частіше — від огляду щодня до огляду раз на тиждень.



**Медичне обладнання в закладі у Дніпропетровській області**



**Медичний кабінет закладу в Чернівецькій області**

Під час літніх канікул більшість закладів пропонують дітям поїздки в різні табори або самі їх організують. Табори майже завжди фінансуються громадськими організаціями або благодійними фондами, які підтримують заклади. Серед локацій Карпати, Трускавець, Івано-Франківська область. За відсутності таборів деякі заклади самі організують відпочинок у форматі пікніків чи виїздів, а в трьох інтернатах зазначили, що діти перебувають у закладі під час канікул. Можливості виїжджати кудись, як це було раніше, або відвідувати табори біля моря через повномасштабне вторгнення немає.

У більшості закладів надаються такі види реабілітаційних послуг, як соціальна, психолого-педагогічна, фізична, фізкультурно-спортивна, медична. У деяких передбачена також трудова та медико-соціальна реабілітація. Спеціалісти з реабілітації є в шести закладах, а реабілітаційне обладнання в п'яти. Під час візитів ми помітили, що частина такого обладнання не підключена або вкрита пилом. На прохання показати роботу реабілітаційного обладнання працівники не змогли його підключити або розібратися, як воно працює.



**Медичний кабінет закладу у Львівській області**



**Медичний кабінет закладу в Київській області**

У трьох закладах усі діти мають явні вади здоров'я: у двох закладах таких дітей третина, у трьох — близько 10%, ще у двох — 3%.

## ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ СТАН ДІТЕЙ

*«Я боюся. Сказати чого? Ми в підвалі. Там усе розбомбили. І там оце стріляли, зрозуміли? І там видно форму бабайки».*

***Із інтерв'ю з дитиною молодшого віку***

*«Мене робить щасливою те, що моя подруга завжди зі мною кудись іде, бере мене гуляти. Вона мені всього багато купує».*

***Із інтерв'ю з дитиною молодшого віку***

*«Мені подобається, коли мене ніхто не чіпає з вихователів, не ставить забагато дурних питань».*

***Із інтерв'ю з дитиною молодшого віку***

*«Засмучує те, що тут немає з ким особливо поспілкуватися нормально, а так можна побалакати з братом 24/7. Я дуже скучаю за ним, мені сумно від того, що він не може до мене так часто їздити».*

***Із інтерв'ю з дитиною старшого віку***

*«Мене злить, коли мною намагаються керувати і вказувати мені. Так, наче з мене намагаються зробити якусь іграшку. Можливо, це якось пов'язано з дитинством, коли я мало не рабинею була, я так, образно. Коли була в прийомній сім'ї».*

***Із інтерв'ю з дитиною старшого віку***

*«Чесно, немає чогось такого, щоб я якось почувався щасливим. Я просто живу. Мені нормально, мені непогано. Але й не сказати, що я щасливий. Я чекаю просто, коли додому повернуся».*

***Із фокус-групи з дітьми***

Загальний психоемоційний стан вихованців, на думку персоналу, незадовільний у двох закладах. Психологи працюють у всіх відвіданих закладах, окрім двох, але в одному із закладів, де є психолог, діти не мають змоги звернутися до нього за власним бажанням.

Більшість працівників обізнані щодо надання першої психологічної допомоги. Загальний психоемоційний стан працівників задовільний у всіх закладах, крім одного. Заклади потребують навчання для персоналу, що стосується роботи в умовах стресу, тривоги, пережитих травм тощо.

Недбале ставлення до здоров'я дітей може мати серйозні наслідки, особливо коли йдеться про дітей із сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Часто такі діти потрапляють до закладів, уже маючи проблеми зі здоров'ям, як-от відсутність щеплень, проблеми із зубами, незадовільне загальне самопочуття.

Під час нашого візиту ми стали свідками випадку, коли дівчина-підліток плакала через погане самопочуття, але не отримала медичної допомоги. Причина залишилася незрозумілою. Діти також розповідають, що скарги на головний біль чи біль у животі часто ігноруються, а замість того, щоб дати знеболювальні, їм погрожують госпіталізацією, що сприймається радше як покарання, аніж як турбота.

Варто зауважити, що біль у животі та головний біль, на які часто скаржаться діти, можуть мати психосоматичний характер і бути наслідком стресу. Життя в складних умовах і психологічний тиск можуть спровокувати фізичні симптоми, на які не завжди реагують належним чином. Ігнорування таких скарг може погіршити ситуацію й призвести до того, що біль стане хронічним.

Це не лише погіршує фізичний стан дітей, а й формує в них негативне ставлення до власного здоров'я. Вони звикають ігнорувати погане самопочуття, що в майбутньому може мати серйозні наслідки. Важливо навчити дітей дбати про своє здоров'я і за потреби звертатися по допомогу, отримуючи належну медичну та психологічну підтримку.

Опитування дітей 8–12 років засвідчило, що 39% часто відчувають самотність, 37% — злість і страх, 27% — сум. Ще 27% рідко відчуваються щасливими, а 14% рідко відчуваються в безпеці.



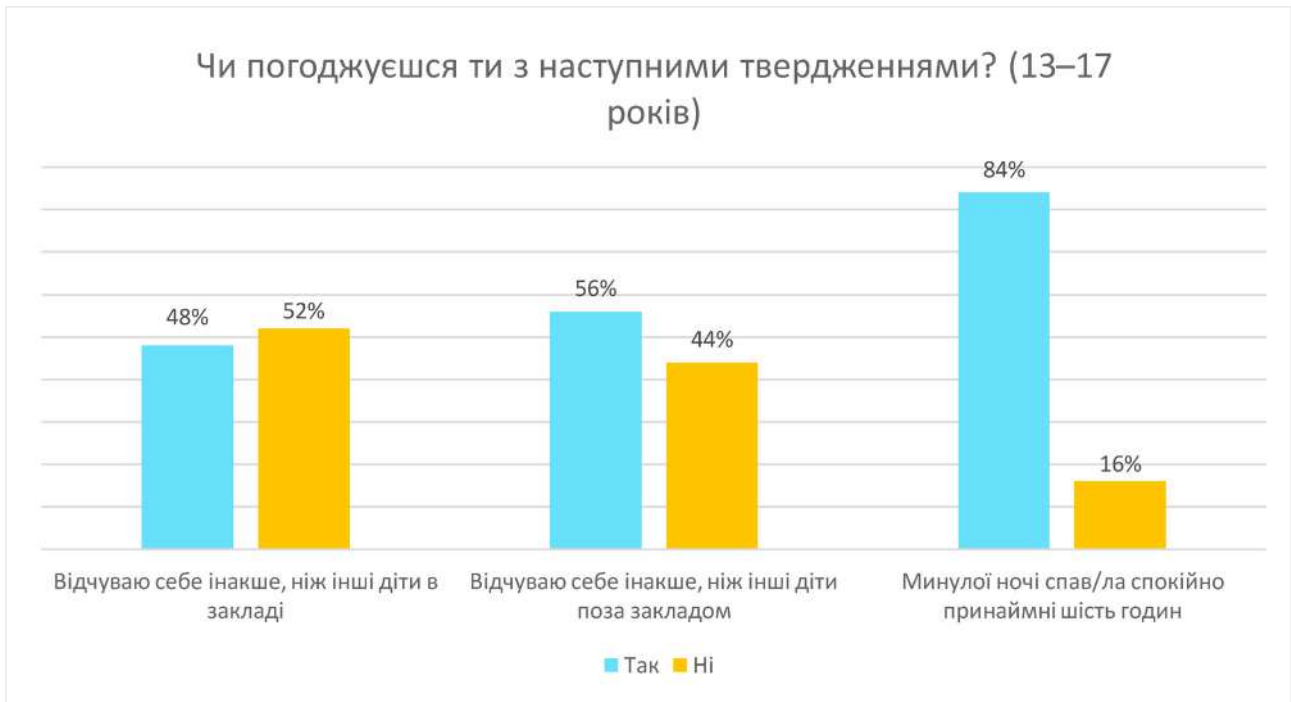
**Рис. 1**

Серед підлітків 13–17 років 46% відчуваються щасливими ніколи або не відчуваються ніколи. Така сама кількість дітей хоча б ніколи відчуває страх. Приблизно кожна п'ята дитина часто відчуває самотність (23%), сум (20%) і злість (18%).



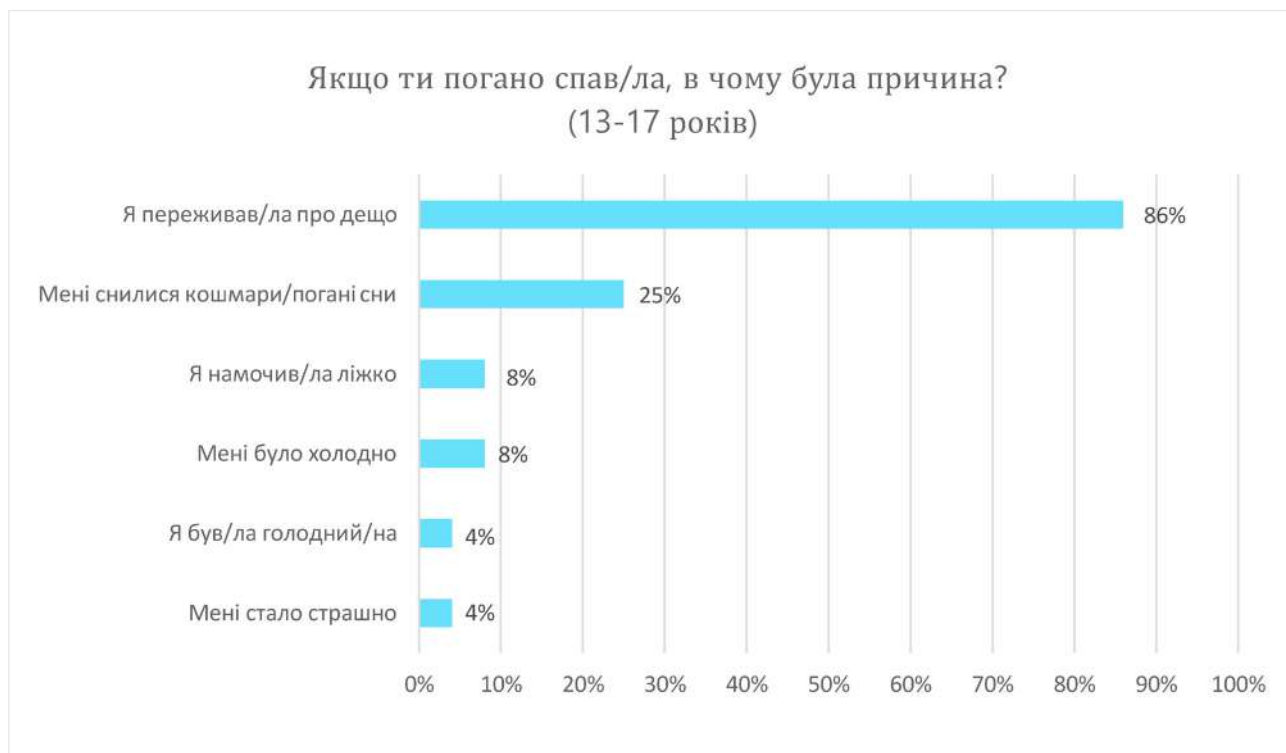
**Рис. 2**

Майже половина підлітків 13–17 років (48%) відчуває себе інакше, ніж інші діти в закладі, 56% відчувають себе інакше, ніж інші діти поза закладом. 16% відповіли, що не спали спокійно минулої ночі принаймні шість годин.



**Рис. 3**

Причиною неспокійного сну в підлітків 13–17 років найчастіше є переживання про щось (86%) і меншою мірою кошмари чи погані сни (25%).

**Рис. 4****НАВЧАННЯ ДІТЕЙ**

*«Він (учитель) щодня по пів години розказував мені свої лекції. Одні й ті самі. Який у мене там тато, яке в мене там те, се. Мене ще з християнської етики задовбували. Я просто взяв і вийшов. Не встиг нічого зробити. Директор мене зрозумів. У мене мами, як і в нього, немає з дитинства. А та тьотя з християнської етики починає говорити про маму. Просто говорити: "Що ти? Де ти? Йди, давай, викликай свою маму". Я просто засмутився і пішов. Просто взяв, не стримався і більше не ходив до тієї школи».*

***Із інтерв'ю з дитиною старшого віку***

*«Нас викликали всіх, я взагалі хотіла піти в технікум, але мені сказали, що я не потягну. Якщо я не буду вчитися, то все одно мене виженуть. Я пішла в бурсу».*

***Із інтерв'ю з дитиною старшого віку***

*«Треба було б знайти хороших вчителів. Нема таких вчителів, які були б добрі кожен день».*

***Із інтерв'ю з дитиною старшого віку***

*«Мене лякають мої уроки, які треба робити потім, більше нічого, я в принципі нічого не боюся».*

***Із інтерв'ю з дитиною молодшого віку***

*«Подобається вчителька, як на мене. Ну, я її люблю. Ну, вона добра. Але її діти злять, і вона мусить на них кричати. Вони її не слухаються. Вона по-доброму до них говорить».*

***Із інтерв'ю з дитиною молодшого віку***

*«Мені в школі Ольга Петрівна допомагає робити геометрію, інколи алгебру, фізику. Це мене захоплює».*

***Із інтерв'ю з дитиною старшого віку***

*«Я тільки онлайн займаюсь у своїй школі. Мені подобається кілька уроків, ні, один подобається, тільки математика, бо я ні читати, ні писати не вмю, але є математика, і я там трохи розбираюся».*

***Із інтерв'ю з дитиною старшого віку***

На жаль, у багатьох дітей, які постійно проживають в інституціях, виникають труднощі в навчанні, що впливає на їхній рівень читання і письма, який може не відповідати віковим очікуванням. Це стало очевидним, коли діти заповнювали прості опитувальні анкети, які були розроблені відповідно до їхнього віку та рівня розвитку. Деякі з них не змогли прочитати запитання, що викликало велике розчарування і навіть сльози. Така ситуація знижує якість дослідження та потребує окремого обговорення. Труднощі в навчанні переважно зумовлені тим, що більшість дітей потрапляють до закладів із сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах (СЖО). Деякі вихованці багато років переміщуються між різними закладами, що негативно позначається на стабільності та ефективності навчального процесу. Самі заклади не мають достатнього людського ресурсу, щоб допомогти надолужити багаторічні прогалини в навчанні кожної дитини.

Діти зізнавалися, що не встигають за шкільною програмою, а заклад не має можливості навчати їх індивідуально. Це призводить до подальшого відставання та зниження мотивації. Діти часто залишаються наодинці зі своїми навчальними проблемами й змушені самотійно виконувати домашні завдання, що особливо складно для тих, хто потребує додаткової допомоги та підтримки.

Не сприяють успішності й постійні повітряні тривоги і навчання онлайн. Часті сирени та необхідність переміщатися в укриття негативно впливають на концентрацію уваги, створюють постійні стресові ситуації та перешкоджають безперервному процесу навчання, що, своєю чергою, може розривати логічний ланцюжок навчального матеріалу, ускладнюючи його засвоєння. А тим більше коли немає дорослих, які допомогли б дитині надолужити навчальну програму вдома.



**Комп'ютерний кабінет закладу в Київській області**



**Навчальний кабінет закладу в Дніпропетровській області**

Деякі діти зазначають, що можливість залишатися закріпленими за своєю школою під час онлайн-навчання дарує їм відчуття стабільності та безпеки. Це допомагає їм підтримувати зв'язок зі своїм класом і вчителями, що важливо в умовах, коли майже все інше в їхньому житті змінюється. Збереження соціальних зв'язків зазвичай сприяє зниженню рівня стресу й дає змогу дітям почуватися менш дезорієнтовано.

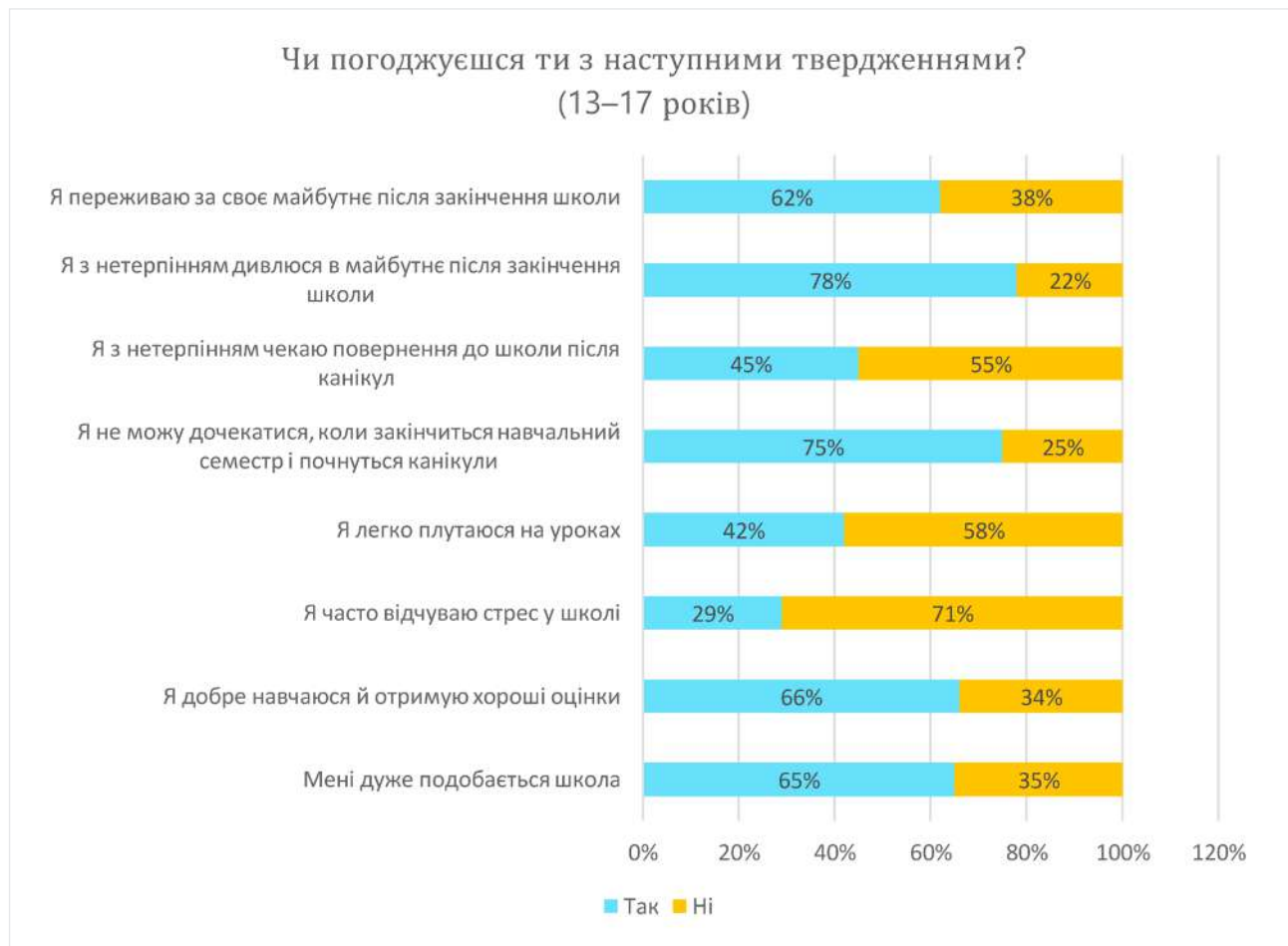
Ще одна проблема — зовнішня відмінність вихованців інституційних закладів від дітей, які виховуються в сім'ях, що призводить до булінгу в школах. За словами опитаних дітей, вони часто не мають такого якісного і сучасного одягу, як їхні однолітки, що викликає почуття сорому й призводить до зниження самооцінки, стає причиною насмішок і цькування з боку інших учнів. Особливо це відчувають діти старшого віку.

Також під час візитів були помічені занадто короткі стрижки в багатьох дівчат шкільного віку. Така практика зазвичай зумовлена педикульозом і вважається простим та швидким способом вирішення цієї проблеми для закладу. Проте не враховує індивідуальних потреб і почуттів дітей, провокує знущання або уникання з боку інших учнів, що погіршує соціальну інтеграцію дітей з інтернатів.

Окрім того, діти з інституційних закладів періодично стикаються з упередженим ставленням до себе, низькими очікуваннями чи просто нерозумінням їхньої поведінки з боку вчителів та однокласників, що ще більше ускладнює навчальний процес. Діти, які не відчувають підтримки вчителів, часто втрачають інтерес до навчання і не бачать перспектив у своєму майбутньому. Вони самі перестають очікувати від себе високих результатів, не прагнуть нових досягнень і не вірять у власні сили. Невіра у власні можливості може стати серйозною перешкодою на шляху до успішної інтеграції в суспільство та досягнення своїх цілей у майбутньому.

За результатами опитування лише трохи більш як половина підлітків 13–17 років зазначила, що їм дуже подобається школа (65%) і що вони добре навчаються й отримують хороші оцінки (66%). Не погоджуються із цими твердженнями відповідно 34% і 35%. 29% часто відчувають стрес у школі, а 42% легко плутаються на уроках. Більшість опитаних дітей (75%) зазначили,

що не можуть дочекатися, коли закінчиться семестр і почнуться канікули, а 55% не погодилися, що з нетерпінням чекають повернення до школи після канікул. 62% переживають за своє майбутнє після закінчення школи.



**Рис. 5**

## ДОЗВІЛЛЯ

*«Це приємно, що приїжджають люди, підтримують, допомагають уже хоч чимось. Щоб дитина не почувалася самотньою».*

**Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

*«Завтра ми разом проводимо час, тому що в нас завтра о 12-й годині буде зустріч із волонтерами. Ми будемо там заняття всякі проводити, аплікації робити».*

**Із інтерв'ю з дитиною молодшого віку**

*«Тут просто те саме і все. Просто ходиш на уроки, тоді після обіду йдеш на вулицю, тоді в корпус, ну можеш помалювати щось і йдеш спати. Завтра те саме».*

**Із інтерв'ю з дитиною молодшого віку**

*«Тут день розписаний, кожен один в один».*

### ***Із інтерв'ю з дитиною старшого віку***

*«Змушують ходити на різні заняття, на вишивання, наприклад. Якщо на мене хтось нападе, я йому що, шкарпетки зашию?».*

### ***Із інтерв'ю з дитиною молодшого віку***

*«Тут не вистачає вихідних. Якби було більше вихідних, щоб у вихідні старші могли взяти вранці телефон і сидіти тупо в телефоні, щоб нас ніхто не задовбував. І мені хотілося б, щоб молодшим більше давали їхні гаджети, тому що їм дають тільки подзвонити. Ще ввечері вони можуть у нічних вихователів взяти, але не завжди».*

### ***Із інтерв'ю з дитиною старшого віку***

Дорослі часто сприймають дитячу гру як марнування часу, не розуміючи її важливості. Проте коли ми говоримо про проблеми організації дозвілля, то маємо усвідомлювати, яка цінність гри для дітей загалом, особливо в закладах інституційного догляду.

Гра та дозвілля мають важливе значення для розвитку та соціалізації дітей. Взаємодія з різними віковими групами дає змогу вивчати різні стилі спілкування, розвивати навички емпатії та співпереживання, а також вчить вирішувати конфлікти та домовлятися. Старші діти можуть ділитися знаннями й навичками з молодшими, що сприяє взаємному навчанню та підвищує самооцінку. Гра в групі допомагає дітям розуміти і поважати правила, розвиває навички прийняття рішень і здатність до самодисципліни. Також гра й уява можуть бути однією зі стратегій подолання стресу, що дуже важливо.



**Актова зала закладу  
в Чернівецькій області**



**Актова зала закладу  
в Київській області**

Вільного часу у вихованців інтернатів загалом від 1 до 5–6 годин. Більшість закладів виділяють 4 години для дозвілля. Перелік щоденних дозвіллевих занять у закладах може різнитися, але є й багато спільного: спортивні ігри (футбол, баскетбол, волейбол, теніс), співи, малювання, проведення часу в інтернеті, перегляд фільмів, розвивальні ігри, прогулянки. Є заклади, де обов'язкове відвідування різних гуртків після школи. В одному із закладів зазначили, що залучають дітей до плетіння маскувальних сіток.

Іноді організують пікніки, відвідування вистав чи інші заходи за межами інституцій. Діти сприймають це дуже позитивно, адже майже всі вони зазначають, що їм бракує контакту із зовнішнім світом. Такі заходи допомагають відчувати себе частиною суспільства, знижують рівень стресу й сприяють загальному психологічному благополуччю.



**Дитячий майданчик закладу у Львівській області**



**Територія біля закладу в Дніпропетровській області**

З наших спостережень і розмов із дітьми стало очевидно, що в більшості закладів інституційного догляду організація дозвілля зазвичай ґрунтується на наявних ресурсах і можливостях, а не на індивідуальних потребах і здібностях кожної дитини. Тому діти часто змушені обирати з-поміж доступних активностей.

Крім того, участь у дозвіллі часто залежить від ситуаційного фактора — участі волонтерів або громадських організацій, які відвідують заклад, проводять гуртки, допомагають виконувати домашні завдання (зокрема, називалися «Компас», «Карітас», Save the Children, Care in action, «Право на захист», «Рідні», «Чародійка», Центр опіки сиріт, «Світло для життя», Дім миру, волонтери з УКУ). Як наслідок — діти можуть не мати постійного доступу до різноманітних активностей, а лише до тих, які пропонуються в конкретний момент. Зазначимо, що заклади, відкриті до співпраці з громадськими та волонтерськими організаціями, зазвичай пропонують різноманітніші форми організації дозвілля для дітей.

Простір для дозвілля дітей в інституціях — ігрові та спортивні майданчики, футбольні поля, спортзали, актові зали, окремі кімнати для відпочинку, сенсорні кімнати. У двох закладах є комп'ютерні класи, ще в одному кінозал, ще в одному велосипеди й тенісний стіл. Водночас в одному закладі ми не побачили простору для дозвілля дітей узагалі. У деяких закладах ці приміщення замкнуті, а ключі у вихователів.



**Ігрова кімната закладу  
в Одеській області**



**Ігрова кімната закладу в  
Дніпропетровській області**

За нашими спостереженнями, у частині відвіданих закладів наявні ресурси для дозвілля, такі як іграшки та настільні ігри, також часто не використовуються, оскільки вони запаковані або недоступні для дітей. Це означає, що навіть якщо формально є можливість для активності, дітям вона не надається.

Як наслідок — діти почуваються неспроможними впливати на те, як вони проводять свій вільний час. Замість того щоб спрямовувати увагу вихованців на індивідуальні потреби та інтереси, дозвілля з часом стає механічним проведенням стандартних забав, які не відповідають їхнім запитам.

Деякі діти розповідають, що в закладах часто примушують брати участь у заняттях, які не цікаві їм або не відповідають їхнім уподобанням. Наприклад, можуть нав'язуватися підготовка виступів до свят, вивчення віршів, пісень тощо.

Діти, які мають телефони, часто проводять увесь свій вільний час у соціальних мережах, переглядають відео або дивляться телевізор. Дуже важливо підкреслити негативні аспекти тривалого перебування дітей у віртуальному світі, особливо коли йдеться про необмежений доступ до телефонів. Споживання великої кількості контенту призводить до зниження активності та ініціативності дітей у реальному житті.

Крім того, відсутність контролю з боку працівників закладу щодо контенту, який переглядають діти, може створити серйозний ризик для їхньої безпеки. Вони можуть стати легкою мішенню для шкідливого або небезпечного контенту, а також для зловмисників, які вдаються до маніпуляцій або зловживань.

Під час візитів у більшості закладів (у 13 з 21) діти проводили час на вулиці, на спортивних майданчиках, в ігрових кімнатах. Молодші під наглядом вихователів, а старші самі. Маломобільні діти були лише в одному закладі, але для них дозвілля не організоване. Діти, які можуть спілкуватися, поселені в кімнатах разом, тому єдиний вид дозвілля для них — комунікувати й гратися між собою. За дітьми зі складнішими формами захворювань переважно здійснюється лише медичний нагляд.



Спортивна зала закладу в Дніпропетровській області



Спортивна зала закладу в Чернівецькій області

68% опитаних дітей віком 8–12 років за бажанням можуть мати доступ до інтернету, 32% не мають такої можливості. 63% опитаних підлітків 13–17 років за бажанням можуть постійно мати доступ інтернету, 18% — інколи, 19% — рідко. Також підлітків 13–17 років запитали, чи можуть вони обирати, як проводити свій вільний час. 57% відповіли, що постійно мають таку можливість, 26% — інколи, 17% — рідко.

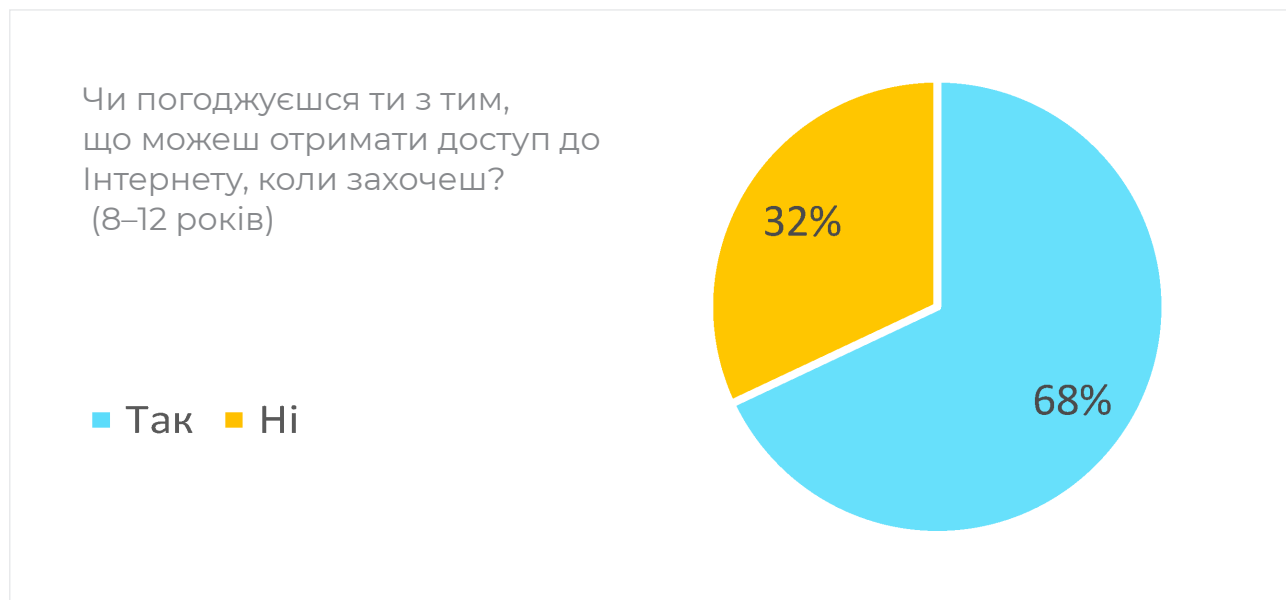


Рис. 6

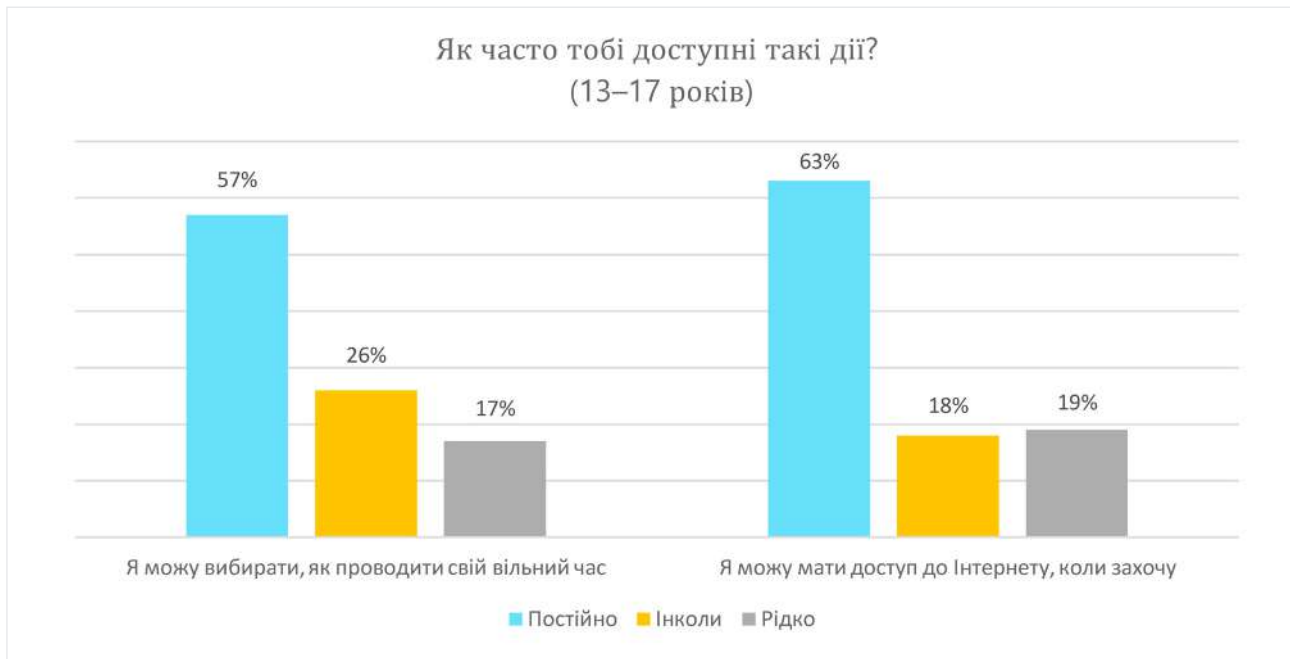


Рис. 7

87% опитаних підлітків 13–17 років зазначили, що в них вистачає часу на хобі та відпочинок.

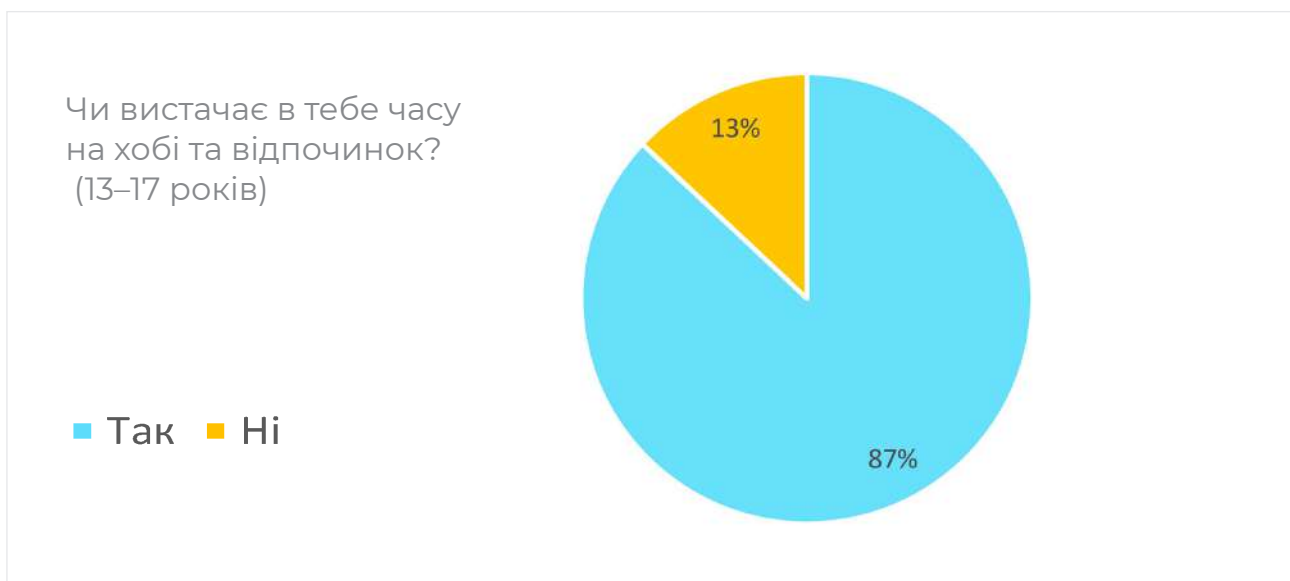


Рис. 8

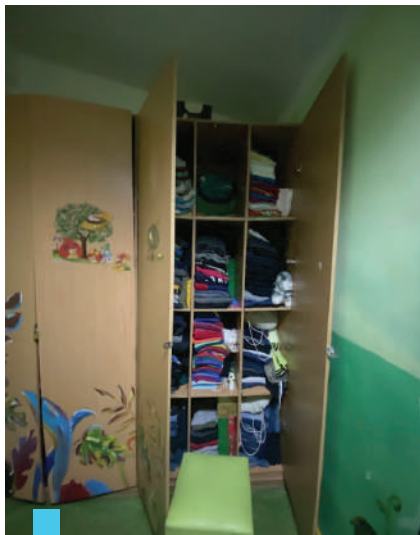
Більшість опитаних підлітків зазначили, що найчастіше у вільний час спілкуються з друзями (82%), виходять на прогулянку (68%), сидять в інтернеті (65%), слухають музику (58%) і грають в ігри (49%). 55% інколи читають книжки, а 43% інколи займаються спортом. 25% відповіли, що ніколи не читають книжки, а 16% ніколи не займаються спортом. Також був запропонований варіант «Інше», і серед відповідей траплялися такі: прогулянки, гра у футбол і волейбол, співи, гра на гітарі, сидіння в телефоні, ігри на телефоні чи комп'ютері, розмови, прослуховування музики, малювання, читання, зйомки для тіктоку, заняття спортом, допомога батькам чи вихователям, читання, спання.



Рис. 9

## ЗОВНІШНІЙ ВИГЛЯД ДІТЕЙ

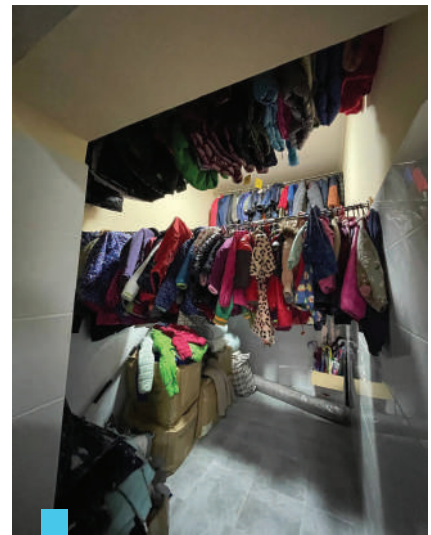
У всіх закладах одяг і взуття дітей відповідали їхньому віку, статі та сезону. Стан одягу та взуття був незадовільний у чотирьох закладах, охайність і чистота — у п'яти. У двох закладах діти не можуть обирати одяг самостійно, в одному немає доступу до послуг перукаря.



Шафи для одягу в закладі у Львівській області



Чисті речі в закладі у Київській області



Дитячі речі в закладі у Чернівецькій області

Загалом вибір одягу дуже обмежений, як наслідок — діти не мають особистого вибору і не відчувають поваги до своїх смаків та індивідуальності. Однак важливо зазначити, що в деяких закладах персонал намагається забезпечити різноманітність в одязі, дбаючи про комфорт і самовираження дітей, хоча можливості обмежені. Щоб закрити цю потребу, заклади звертаються до благодійників, деякі працівники приносять вихованцям одяг своїх дітей.

Більшості опитаних дітей 8–12 років подобається одяг, який вони носять (95%), і власний зовнішній вигляд (89%). Не подобається відповідно 5% і 11%.

Серед підлітків 13–17 років завжди подобається одяг, який вони носять, і зовнішній вигляд відповідно 76% і 74% опитаних. Варіант «Інколи» обрали 16%, «Рідко» — 8% і 10% підлітків.

## **ПОВЕДІНКА ДІТЕЙ І ВЗАЄМОДІЯ З ПЕРСОНАЛОМ**

*«Завжди було страшно до когось підійти попросити про допомогу. Бо коли я підходив і просив, то мене могли або відлупити, або спати покласти, або голодним лишити. Але в принципі я цього трохи боявся. А інколи не боявся, бо мені було начхати, що вони зі мною зроблять. Я вже звик, і мені начхати. Бо вони поводяться з дітьми так, ніби, я не знаю, ти м'ясо, пес. І мене це бісило. Я ніколи не казав, що мені щось болить. Я, навпаки, казав: "Пішла ти на...!". Ну що вона зробить? Відлупить? Спати покладе голодним?».*

### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

*«Коли я пісявся в памперс, то вона приходила до мене, перевіряла завжди. І там була спеціальна пачка, там був навіть гардероб такий. Там набирали пачку і били. А найчастіше взяла за вухо — і через те подивіться на це і на це вухо».*

### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

*«Вчителька молодших класів мені як мама, я до неї можу підійти з будь-яким питанням. Якщо там, наприклад, спитати якоїсь поради чи ще щось, вона мені завжди допоможе. Так само в нас і завуч Таїсія Григорівна, це моя колишня вихователька. Вона перед тим, як стала завучем, була вихователькою в моїй групі. І до неї теж коли не підійдеш — вона все знає: "Я тобі допоможу"».*

### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

*«Я люблю допомагати вихователям, своїм друзям. Хто приїжджає в гості, люблю допомагати. Кухарям люблю допомагати. Дяді Міші».*

### **Із інтерв'ю з дитиною молодшого віку**

*«Вихователі не пояснювали, просто такі були суворі. Як тільки поступив, то вони до тебе ласкаво, а потім суворі до всіх, навіть якщо ти не чудиш».*

### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

*«Я відчував образу, бо люди, яких ми перший раз бачили, до нас ставилися краще, ніж ті люди, які працювали з тобою на зміні. Вихователі приділяли нам менше уваги, ніж ті люди, які нас перший раз бачать».*

### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

*«Можна сісти з вихователем поговорити, коли всі зібралися. Але не так, щоб розповісти про свої проблеми, бо немає такої довіри. Тому в нас просто розмови про те, як ми проводили час там-то і там, фотографії подивитися, посміятися чи ще щось».*

### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

За результатами спостережень у більшості відвіданих закладів діти досить позитивно взаємодіяли з персоналом. У двох закладах були помітні страх і настороженість вихованців щодо працівників. Діти скаржилися, що працівники регулярно підвищують на них голос. У половині закладів діти демонстрували «стереотипну» поведінку: розгойдування вперед-назад, виляння руками та інші форми самостимуляції. У чотирьох закладах діти демонстрували агресивну поведінку, а в двох самоушкоджувальну поведінку. У жодному з відвіданих місць персонал не обговорював дітей у їхній присутності. В одному закладі працівники не дозволяли дітям вільно розмовляти з відвідувачами. У чотирьох закладах діти невпевнено висловлювали свою думку, а в трьох здавалися надто сором'язливими. У п'яти закладах у дітей подеколи виникали труднощі у встановленні зорового контакту. У більш ніж половині відвіданих місць діти виявляли нерозбірливу прихильність (обіймали відвідувачів). У трьох закладах персонал не реагував на індивідуальні потреби вихованців (якщо вони плакали, стогнали, завдавали собі шкоди, хотіли уваги). У жодному з відвіданих місць діти не були в брудному чи мокрому одязі й не піддавалися фізичному обмеженню. У двох закладах працівники поводитися з дітьми неналежним чином, а в одному у вихованців візуально були помітні тілесні ушкодження, які здалися підозрілими.

|                                                                                                                                                   | Кількість закладів |    |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------|----|
|                                                                                                                                                   | Так                | Ні |
| Чи помітили ви в дітей страх або настороженість щодо працівників?                                                                                 | 2                  | 19 |
| Чи демонстрували діти «стереотипну» поведінку (наприклад, розгойдування вперед-назад, виляння руками або інші форми самостимуляції)?              | 11                 | 10 |
| Чи демонстрували діти агресивну поведінку?                                                                                                        | 4                  | 17 |
| Чи хтось із дітей демонстрував самоушкоджувальну поведінку?                                                                                       | 2                  | 19 |
| Чи персонал обговорював дітей у їхній присутності?                                                                                                | 0                  | 21 |
| Чи персонал дозволяв дітям вільно розмовляти з відвідувачами?                                                                                     | 20                 | 1  |
| Чи впевнено діти висловлювали свою думку?                                                                                                         | 17                 | 4  |
| Чи здавалися діти надмірно сором'язливими?                                                                                                        | 3                  | 18 |
| Чи виникали в когось із дітей труднощі у встановленні зорового контакту (тобто чи намагалися уникати зорового контакту, коли ви дивилися на них)? | 5                  | 16 |
| Чи хтось із дітей виявляв нерозбірливу прихильність (наприклад, обіймав вас та інших відвідувачів, тобто незнайомих людей)?                       | 13                 | 8  |
| Чи реагував персонал на індивідуальні потреби дітей (наприклад, якщо діти плакали, стогнали або завдавали собі шкоди)?                            | 18                 | 3  |
| Чи були діти в брудному або мокрому одязі?                                                                                                        | 0                  | 21 |
| Чи піддавалися діти фізичному обмеженню (наприклад, гамівні сорочки, зв'язані руки, прив'язування до ліжка тощо)?                                 | 0                  | 21 |
| Чи поводитися працівники неналежним чином із дітьми (наприклад, застосовували фізичні покарання, кричали)?                                        | 2                  | 19 |
| Чи помітили ви в дітей тілесні ушкодження, які здалися підозрілими?                                                                               | 1                  | 20 |

В індивідуальних інтерв'ю та фокус-групах діти ділилися різним досвідом взаємодії з персоналом і подеколи вказували на неприйнятну поведінку вихователів (підвищення голосу, фізичні покарання, ізоляція або ігнорування тощо). Це здебільшого свідчить про вигорання працівників, брак супервізійної роботи з персоналом, а також труднощі з наймом кваліфікованих вихователів у віддалених від обласних центрів громадах. На жаль, в Україні немає досліджень щодо особливостей роботи працівників закладів інституційного догляду та їхньої психологічної травматизації під час виконання професійних обов'язків.

Водночас все ж таки більшість дітей зазначали, що мають доброзичливі стосунки з вихователями та іншими працівниками закладу. Чимало вихователів ставиться до дітей турботливо. Особливо це помітно в закладах, де проживають діти з високою потребою в підтримці. Таке ставлення створює позитивну атмосферу, що сприяє кращій соціалізації та психологічному комфорту дітей.

Попри загальну доброзичливість, на запитання «Чи можеш ти комусь розповісти, поділитися, якщо щось станеться з тобою?» більшість дітей усе ж таки відповіли заперечно. Це свідчить про брак глибокого емоційного зв'язку, який дав би дітям змогу почуватися в складних ситуаціях захищеними, відчувати підтримку.

Багато дітей сприймає вихователів переважно як наглядачів за дисципліною, і це впливає на їхні стосунки. Діти часто відчують, що вихователі більше зосереджені на підтриманні порядку та дотриманні правил, аніж на їхніх емоційних та психологічних потребах. Це може поглиблювати почуття відчуженості та недовіри до вихователів і загалом до дорослих. З одного боку, у деяких випадках дисципліна посилює відчуття безпеки, яка могла бути порушена в сім'ї через те, що дорослі, наприклад, багато часу були фізично відсутні, виявляли непослідовність у своїй поведінці або взагалі не встановлювали правил. Наявність чітких правил і дисципліна допомагають дітям відчувати стабільність і передбачуваність, що важливо для їхнього розвитку. З другого боку, індивідуальність дитини зазнає тиску через суто дисциплінарно-наглядацький підхід, що порушує баланс прийняття, любові, необхідних кордонів і правил у житті дитини для повноцінного всебічного розвитку її особистості. Такий підхід пригнічує особистісний розвиток дитини, обмежує її свободу самовираження та формує в неї відчуття, ніби її інтереси та потреби неважливі. Це негативно позначається на впевненості в собі, призводить до виникнення відчуття самотності та ізоляції, нерозуміння власних потреб у майбутньому. Адже діти відчують, що їх люблять, коли дорослі слухають і намагаються бути чутливими до потреб дітей, щоб задовольнити їх.

Діти, особливо неповнолітні випускники, які мали емоційний контакт із кимось із дорослих у закладі, згадують своє дитинство як більш щасливе, а ті, у кого не було такого зв'язку, теплих спогадів не мають. Називають конкретні імена вихователів, які були до них добрішими й турботливішими. Розповідають про те, що могли порадитися щодо свого майбутнього чи обговорити поточні проблеми. Це підкреслює важливість дорослих у житті дітей для формування позитивних спогадів про дитинство, що може стати опорою для них і допомогти в майбутньому.

Співвідношення персоналу та вихованців дуже різне: один вихователь може опікуватися від 5 до 10–15 і більше дітей. Саме тому, попри намагання працівників закладів ставитися до дітей з емпатією та розумінням, вони фізично не можуть охопити всіх своєю увагою і турботою, не можуть вислухати всіх і побудувати довірливі стосунки з кожною дитиною. Таким чином, найбільша потреба дитини — потреба в значущих дорослих, які дають відчуття безпеки, що спонукає до розвитку, — залишається незадоволеною.

## **ВІДЧУТТЯ БЕЗПЕКИ В ДІТЕЙ І ВПЛИВ ВІЙНИ**

*«Я почуваюся в безпеці, якщо біля мене лежить хтось із рідних. Притиснутися до нього, заплющити очі й не дивитися на те, що висить і ходить».*

### **Із інтерв'ю з дитиною молодшого віку**

*«Я знаю, що не помру з голоду, не замерзну. Типу не залізуть сюди. Багато чого може в голову прийти. Тобто загалом так, почуваюся безпечно в інтернаті. Нема такого, щоб я чогось дуже боявся тут».*

### **Із фокус-групи з дітьми**

*«Я почуваюся тут у безпеці. Те, що тут є кому мене заспокоїти».*

### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

*«Тут мене лякає те, що коли мою сестру б'ють, я хочу йому вмастити але він набагато сильніший за мене. Я просто думаю, що «Чому мою сестру б'ють, а не мене?»».*

### **Із інтерв'ю з дитиною молодшого віку**

*«Я надивилася в різних цих фільмах, там багато що розказували за війни. Я собі уявляла оце найгірші кадри. Мені було... Ну як сказати... Мені було дуже страшно. Я навіть від будь-якого шуму здригалася. Думала, що вже зараз вб'ють, що зараз щось типу буде. У підвалі ми сидимо. І я дивлюся на Андрія, на Марію і розумію, усвідомлюю, що я їх можу не побачити».*

### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

*«Ми сиділи з пацанами, грали в карти. Це була 4-та ранку, десь так, і пролетіла перша ракета, отак над дахом, звідти отак летіла туди. Вона отак летіла, низько летіла, я думала, вона над дахом. Я пам'ятаю, вже днів три минуло, і в нас почалися постріли, і в нас прямо червоне-червоне. І ми спали на другому поверсі, я спала із сестрою. Вона дуже боялася і залазила до мене під одіяло, бо їй було страшно. А потім нас через тиждень вивезли з інтернату».*

### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

*«Я боюся. Сказати чого? Ми в підвалі. Там усе розбомбили. І там оце стріляли, зрозуміли? І там видно форму бабайки».*

**Із інтерв'ю з дитиною молодшого віку**

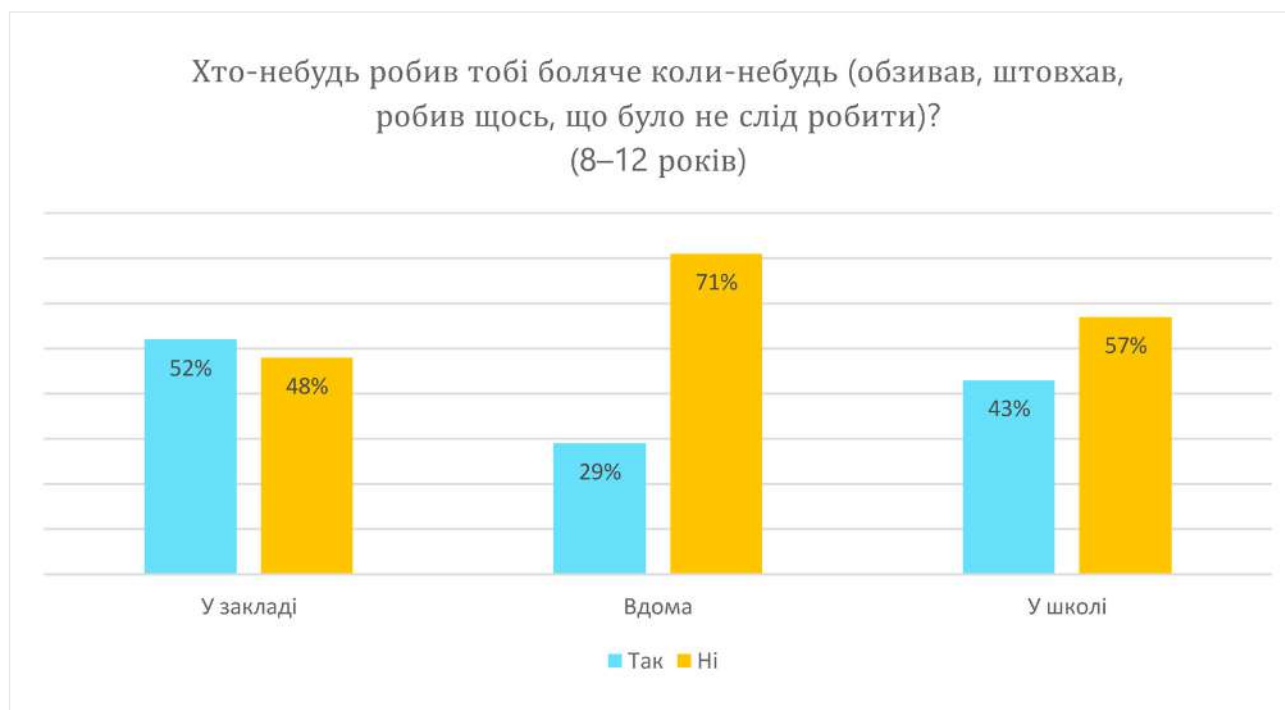
*«Я відчуваю, що я безпеці, бо я знаю, що в школі вихователі, а на ніч нічні закривають школу, то я відчуваюся в безпеці. Тільки деколи може бути, коли ракети гупають».*

**Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

За результатами опитування більшість дітей 8–12 років відчуваються в безпеці під час навчання в школі (90%), коли поруч друг чи подруга (90%), коли вночі лежать у ліжку (84%) та коли повертаються додому, щоб побачитись із сім'єю (85%).

Щодо підлітків 13–17 років, то під час навчання в школі відчуваються в безпеці 67%, здебільшого в безпеці — 19% опитаних. Вночі, коли лежать у ліжку, відчуваються в безпеці 74%, здебільшого в безпеці — 18%. 78% відчуваються в безпеці, коли поруч друг чи подруга, здебільшого в безпеці — 14%. 70% відчуваються в безпеці, коли повертаються додому, щоб побачитись із сім'єю, здебільшого в безпеці — 16%.

Трохи більш як половина (52%) опитаних дітей 8–12 років зазначила, що в закладі їм хтось робив боляче: обзивав, штовхав чи робив щось таке, що не слід було робити. Трохи менш як половина дітей мала схожий досвід у школі, а 29% — удома.



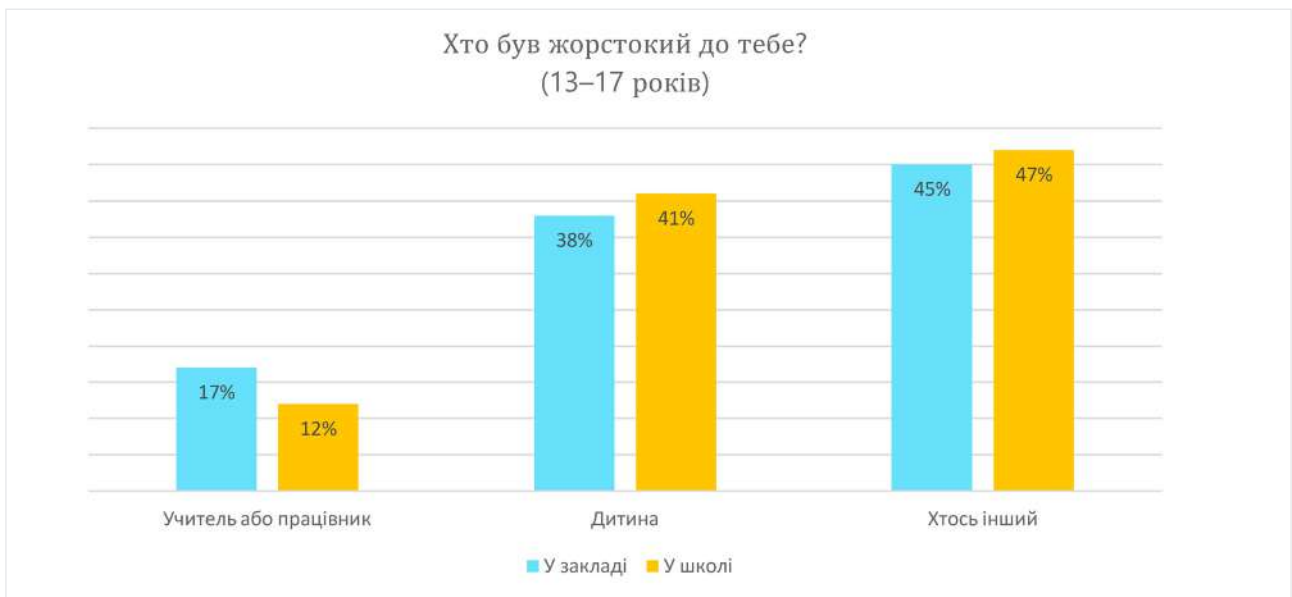
**Рис. 10**

69% опитаних підлітків 13–17 років стверджують, що ніколи не мали досвіду жорстокого поводження з ними в закладі, 10% стикалися з таким рідко, 13% — інколи, 8% — часто. 65% ніколи не мали досвіду жорстокого поводження вдома, 10% стикалися з таким рідко, 11% — інколи, 14% — часто. 68% дітей ніколи не стикалися з жорстокістю на свою адресу в школі, 13% стикалися з таким рідко, 11% — інколи, 8% — часто.



**Рис. 11**

Найчастіше жорстокість до підлітків 13–17 років проявляв не вчитель чи працівник, а хтось інший у закладі (45%) чи школі (47%). Майже половина опитаних стикалася з жорстоким поводженням з боку інших дітей (38% у закладі та 41% у школі). Вчителі й працівники також можуть проявляти жорстокість у закладі (про це зазначили 17% опитаних) чи школі (12%).



**Рис. 12**

Проте в наш час на відчуття безпеки в дітей впливає не лише оточення, а й війна. Через постійні повітряні тривоги, жахливі новини, безпосередню участь близьких у війні діти відчувають страх, невпевненість у майбутньому, втрачають розуміння того, як жити далі.

Необхідність швидко реагувати на сирени, переміщатися в укриття і перебувати там довгий час посилює тривожність дітей. Вони живуть у постійному очікуванні небезпеки, що негативно впливає на їхню емоційну стабільність і загальний психологічний стан. Це створює додаткові виклики для вихователів та персоналу закладів, які намагаються забезпечити дітям хоча б мінімальний комфорт і безпеку в умовах воєнного часу.

Серед вихованців закладів інституційного догляду є також вимушено переміщені діти з територій, де відбуваються бойові дії. Для таких дітей переміщення в укриття є додатковою травмуючою подією, оскільки вони вже мають важкі травмуючі спогади. Ці діти особливо потребують додаткової підтримки та розуміння, щоб впоратися з наслідками пережитого стресу й адаптуватися до нових умов життя. Водночас в деяких закладах працівники демонстрували упереджене ставлення до внутрішньо переміщених дітей, зазначали про свої спроби перевиховання відповідно до місцевих традицій, у тому числі християнських.

## **РЕЖИМ І КОНТАКТИ ПОЗА ЗАКЛАДОМ**

*«Тут так само, як і у в'язниці, тільки без решіток і поліції, а так таке саме обмеження волі»*

***Із інтерв'ю з дитиною старшого віку***

*«Хочеться ще поспати. А потрібно вставати. Йти співати гімн».*

***Із фокус-групи з дітьми***

*«Можна сказати, що мало того, що постійно кудись гукають, то їсти, то на вулицю. У нас є вільний час, і я, наприклад, хочу посидіти в групі, але мені сказали вихователі, що всі повинні бути там, і доводиться сидіти, а я не хочу на вулиці».*

***Із інтерв'ю з дитиною старшого віку***

*«Тут у мене постійно якась напруженість, не знаю чому, але постійно. А там, удома, ні. Розумієте, додому я приходжу, можу собі поставити чай, випити, коли захочу, насипати поїсти, коли захочу, заснути».*

***Із інтерв'ю з дитиною старшого віку***

*«Пускають у нас по вихідних гуляти. За тиждень оцінюють те, що ти отримував, і домашні обов'язки. Ну от у мене цього тижня нормальна оцінка, а мене все одно не пустили гуляти».*

***Із інтерв'ю з дитиною старшого віку***

*«Там (у закладі) була закрита огорожа, високий паркан. Ти не можеш перелізти чи вийти, тому що там охорона стоїть».*

***Із інтерв'ю з дитиною старшого віку***

«Виходимо на вулицю, і там паркан такий, що ти не можеш нікуди вийти, у магазин чи ще кудись. Якщо до тебе хтось із родичів приїхав, то тільки в суботу можна о 15–16-й годині. І лише на одну годину. Зефір і все таке не можна було».

#### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

«Я розумію те, що за нас відповідають. І вихователі, і сам заклад. Але коли, наприклад, ти хочеш щось... Навіть у гості до когось. Знаєте, розумієте, до однокласниці. У мене там однокласниці разом збиралися. Навіть могли разом десь там на вулиці... Або десь там разом день народження відзначали. І вони весь час мене запрошували. Але мені не дозволяли: "А якщо там щось із тобою станеться?"».

#### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

«Не можна виходити з території закладу. Без дозволу вихователя на вулицю не можна. Телефони ввечері збирати категорично треба. Без дозволу кудись вийти. Це категорично ні, з вихователькою на вулицю і з вихователькою всюди».

#### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

«Мені більше подобається самому йти гуляти, але самому не можна, не можна йти гуляти без вихователя».

#### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

«Я найбільше пам'ятаю, коли я була мала... От чогось для мене як веселини. Ми сідали і розказували там щось таке. І дуже якимось з однією жінкою... Якраз оця гостя. Я дуже з нею розговорилась. І мені дуже подобались оті гості, з якими можна було поговорити, повеселитись. Я дуже хотіла, щоб вони приїжджали. Ми навіть... Це не тільки я скажу. Ми всі чогось хотіли».

#### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

«У мене в голові зараз все дуже-дуже змішано, незрозуміло. Ви запитуйте, тому що мені дуже-дуже приємно з вами говорити. І я рада, що ви до нас прийшли».

#### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

«Дітям цікаво спілкуватися з людьми, особливо маленьким. Ні, не із закладу, а просто так, із людьми. Їм цікаво, вони танцюють, бісяться, гуляють, відриваються — їм це в кайф, я так думаю».

#### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

«Наставники приїжджали, у мене був наставник, то ми ще з ним досі спілкуємося. Вона могла прийти в будь-який день, у будь-який час, зокрема після школи або на вихідні, могла забрати, погуляти, розговоритися, кудись піти, щось побачити. Вона любила дуже книги, часто водила в книгарні й на фабрику шоколаду».

#### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

«Мені хотілося б, щоб тут у кожної дитини був телефон свій особистий».

**Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

«Діти хочуть розмовляти зі своїми батьками».

**Із інтерв'ю з дитиною молодшого віку**

«У мене тільки планшет є, тут немає такого дзвоніть, таке я тільки в ігри граю».

**Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

«У мене тут саме мого телефона нема. Але я беру в інших і через інстаграм підтримую зв'язок».

**Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

«Я перше, що зробив, то це, мабуть, щоб діти могли гуляти, виходити за межі й гуляти».

**Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

Кожен заклад має власні правила внутрішнього розпорядку для дітей, переважно в письмовій формі (у двох закладах в усній). Частині дітей, особливо старшого віку, не подобається жити за чітким розпорядком, навіть у вихідні дні. У частині закладів діти отримують виплати, але розпоряджатися ними самостійно можуть вихованці 11 інтернатів, не можуть вихованці 6.

У більшості випадків адміністрація стверджувала, що в закладі немає покарань за порушення правил. Але фактично вони є, хоча ознайомитися з ними дитина може або на власному досвіді, або розпитавши інших дітей. Всюди практикуються виховні бесіди з порушниками, рідше зустрічі з психологом (у двох закладах). Однак є заклади, де за порушення правил дітей можуть обмежувати в доступі до інтернету, забирати телефони, забороняти виходити за межі закладу або на вулицю.



Інформаційний стенд у закладі в Київській області



Вікна першого поверху в закладі у Дніпропетровській області

Щодо майже половини закладів складається враження, що в них нелегко потрапити і вони ізольовані від зовнішнього світу. У двох закладах на вікнах і дверях встановлені ґрати. У семи закладах є обмеження на контакти дітей із зовнішнім світом. Ці обмеження переважно пов'язані з тим, що відвідувачі повинні мати дозвіл від служби у справах дітей, і ті родичі, яких обмежив суд, не можуть відвідувати дитину.

У семи закладах є графік побачень із близькими, причому деякі графіки дуже обмежені в часі. Наприклад, відвідування часто дозволяються лише в один будній день тижня з 11-ї до 13-ї години, що ускладнює можливість рідних побачити дітей, оскільки більшість дорослих працюють у цей час. Це ще більше віддаляє дітей від їхніх сімей і створює додаткові бар'єри для підтримання зв'язку з близькими людьми. У трьох закладах немає навіть кімнати чи простору для побачень із близькими. Ще в частині закладів простір для побачення з рідними спільний для всіх дітей, що унеможлиблює приватність. У чотирьох закладах під час наших візитів хтось із батьків або родичів відвідував дітей.

Вихід дітей за межі закладу (а часто і в межах) для відвідування іншої групи/будівлі завжди супроводжується попередженням/взяттям дозволу в персоналу. У кількох закладах діти виходять за межі території лише в супроводі дорослих.

У глибинних інтерв'ю та фокус-групах багато дітей зазначало, що виходити за межі закладу вдається не дуже часто (окрім відвідування школи). Саме тому вони дуже радіють, коли приїжджають представники громадських організацій та волонтери. Для них це можливість поспілкуватися, розширити коло знайомств, дізнатися щось нове, що трапляється досить рідко, якщо діти постійно перебувають у закладі й спілкуються тільки між собою та з вихователями.

Закритість закладів від зовнішнього світу може призвести до виникнення в дітей серйозних проблем із розумінням соціальних норм і стандартів життя, що в майбутньому вплине на їхнє вміння приймати рішення і брати відповідальність за своє життя.

У середовищі закладу діти обмежені в спілкуванні та взаємодії з різними соціальними контекстами. Це обмеження може завадити їм розуміти і справлятися із соціальними та культурними нормами й очікуваннями, які є звичними в ширшому суспільстві. Вони можуть не опанувати важливі навички, такі як адаптація до нових ситуацій, спілкування з людьми різного віку і статусу, розуміння соціальних сигналів і контекстів. Діти, особливо підлітки, виявляють гостре бажання бути інтегрованими в життя поза закладом, комунікувати з однолітками, які не мешкають в закладі інституційного догляду, пізнавати новий соціальний досвід, проте натикаються на суворі заборони з боку працівників закладу.

У дітей, які звикли до чітких інструкцій і правил, можуть не розвинутися необхідні навички для самостійного прийняття рішень і керування своїм життям. Це може проявитися як постійне очікування зовнішнього спостереження і вказівок, нерішучість і страх перед самостійними діями. Такі діти можуть відчувати труднощі у визначенні власних цілей, плануванні майбутнього та самостійній реалізації. Вони можуть залежати від інших у прийнятті рішень і покладатися на вказівки замість того, щоб діяти на основі власного судження.

Таке відчуження та відчуття інакшості можуть бути особливо болісними для дітей, які бачать навколишній світ через засоби масової інформації або чують про нього від інших, але не мають змоги пізнати його особисто. Вони можуть відчувати себе чужими і незрозумілими, відчувати, що їхній досвід і сприйняття світу не відповідають тому, що є нормою для більшості людей. Це відчуття інакшості може вплинути на їхню самооцінку. Порівнюючи своє життя та досвід із життям тих, хто має доступ до різних соціальних ситуацій, вони можуть відчувати, що їхня реальність неповноцінна або менш значуща, що вони не такі, як інші.

Результати опитування засвідчили, що в більше ніж половини дітей є мобільні телефони й у всіх закладах є доступ до інтернету. Серед вихованців 8–12 років наявність мобільного підтвердили 64% дітей. У 76% підлітків 13–17 років є власний смартфон, а в 52% власний мобільний телефон (не смартфон). Водночас фактично третина дітей молодшого віку і чверть дітей старшого віку не можуть вільно зв'язуватися з рідними та друзями в будь-який час доби. Ті діти, які не мають телефонів, користуються телефонами інших дітей або просять подзвонити у вихователів.

Що стосується можливості спілкування з близькими та проведення часу поза закладом, то більшість дітей 8–12 років стверджують, що можуть проводити час із друзями (91%), розмовляти із сім'єю по телефону або через інтернет (83%) і проводити час на природі (84%). Найменше можливостей у дітей 8–12 років виходити за межі закладу на прогулянки (27% мають таку можливість) та бачитися із сім'єю вдома (39%).



**Рис. 13**

Підлітків 13–17 років ми також запитували, як часто вони можуть за бажанням займатися тими чи іншими справами. Найбільше відповідей «Щодня» стосувалося можливості ходити на прогулянки на території закладу (77%), проводити час із друзями (79%), займатися хобі (65%), розмовляти із сім'єю по телефону або через інтернет (64%) та проводити час на природі (62%). Водночас 29% опитаних зазначили, що сім'я ніколи не приїжджає до них. Так само майже третина дітей (29%) ніколи не виходить на прогулянки за межі закладу.



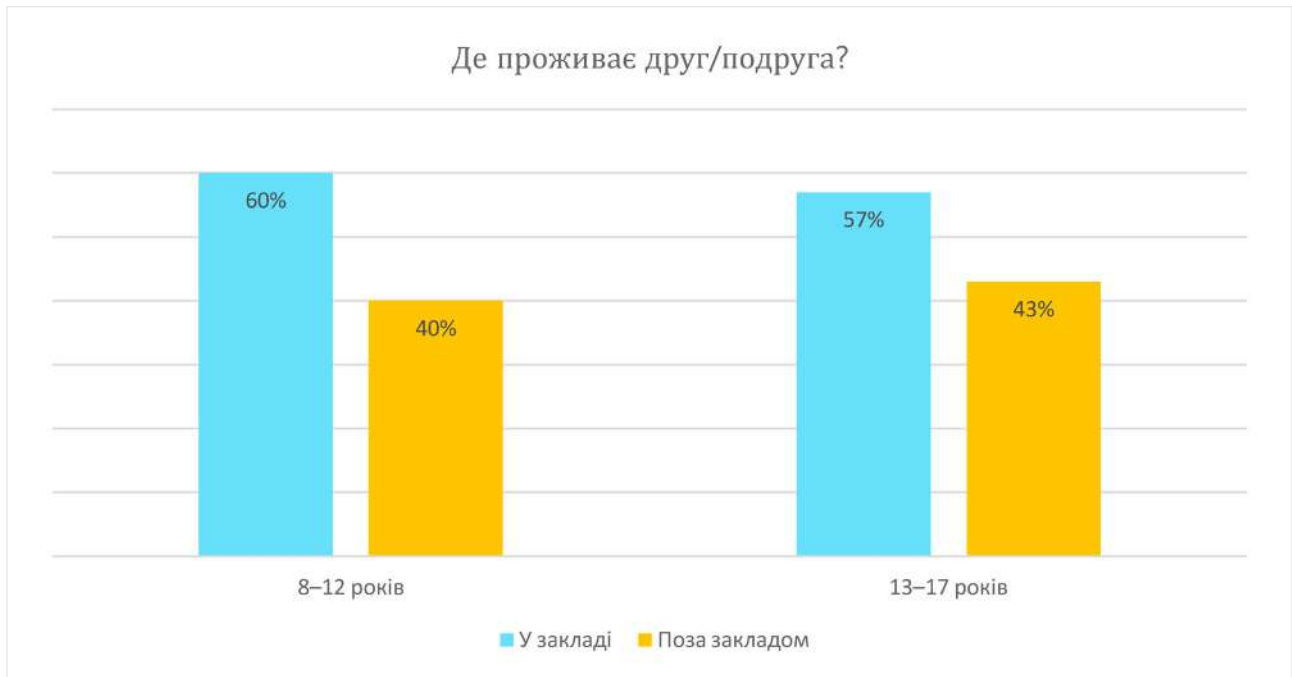
**Рис. 14**

Що стосується спілкування з друзями та рідними, то в більшості дітей як молодшого, так і старшого віку є найкращий друг чи подруга (відповідно 91% і 87%).



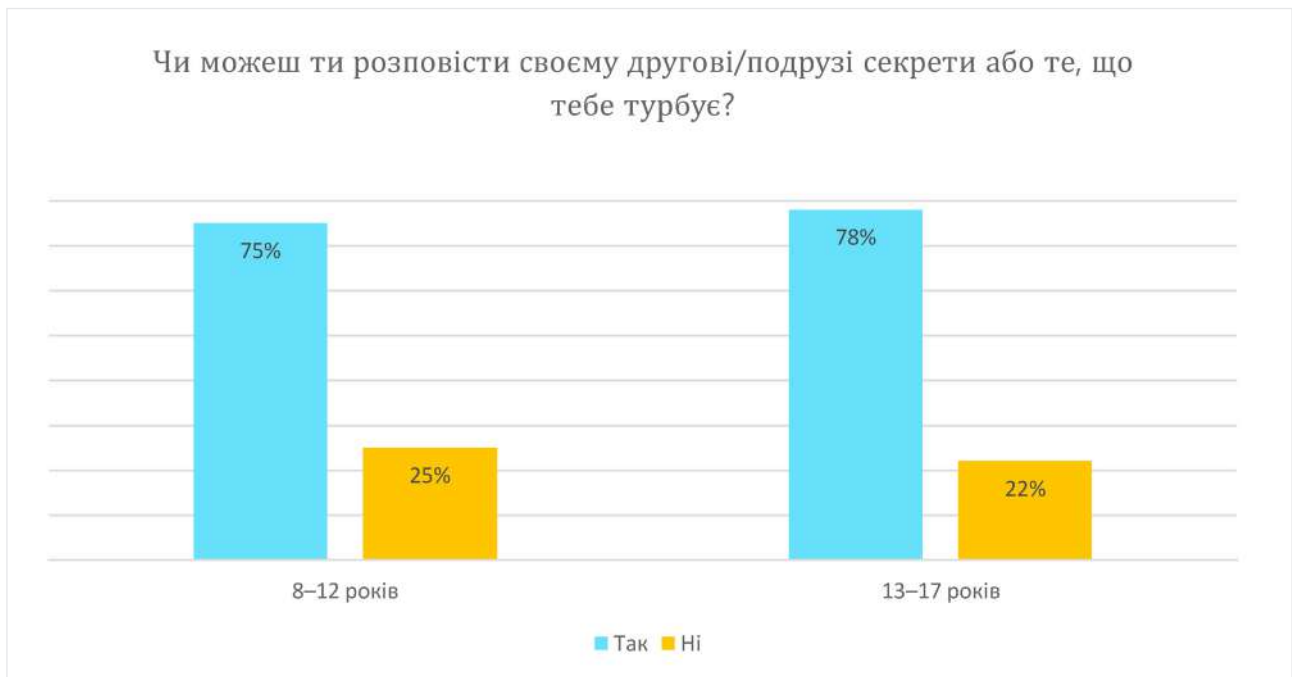
**Рис. 15**

Друзі чи подруги більш ніж половини опитаних, які відповіли, що мають друга/подругу, проживають у закладі разом із ними (60% серед дітей 8–12 років і 57% серед підлітків 13–17 років), відповідно 40% і 43% — поза закладом. Водночас у кожної десятої дитини взагалі немає найкращого друга/подруги.



**Рис. 16**

75% дітей 8–12 років і 78% підлітків 13–17 років можуть розповісти другові чи подрузі свої секрети або те, що їх турбує.



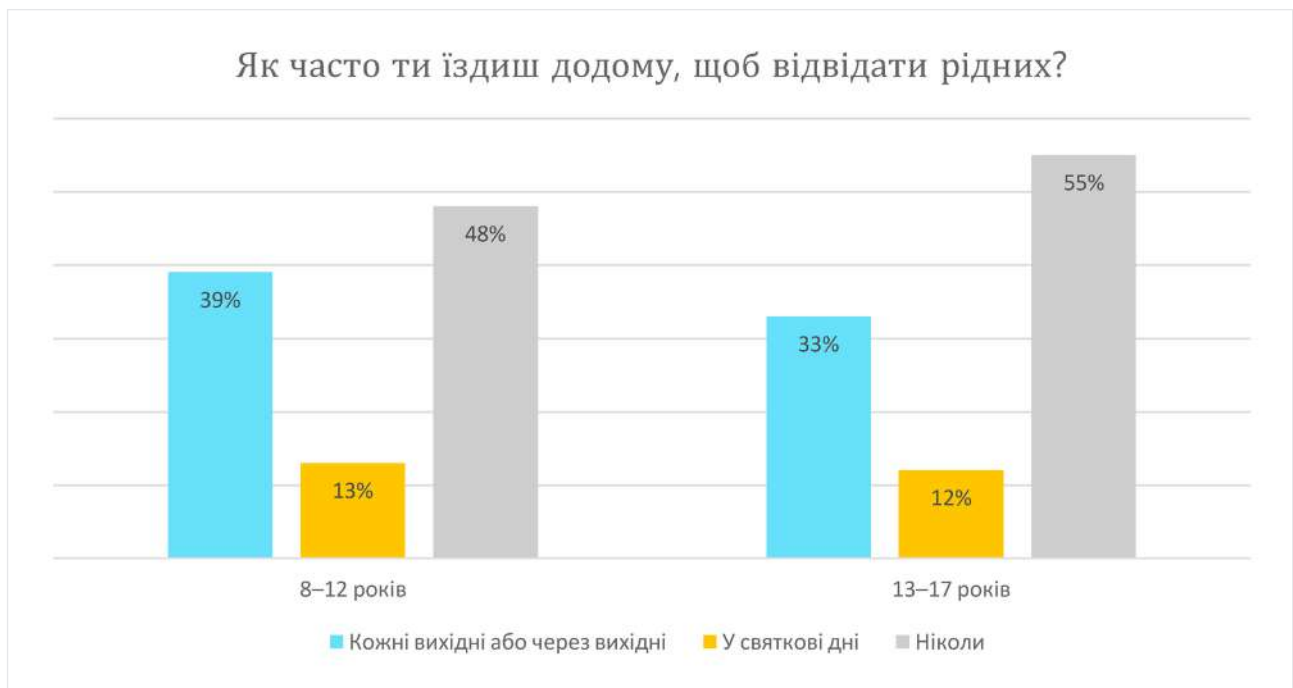
**Рис. 17**

63% підлітків 13–17 років зазначили, що бачать свого найкращого друга чи подругу щодня, 13% — щотижня, 7% — щомісяця, 17% — ще рідше.



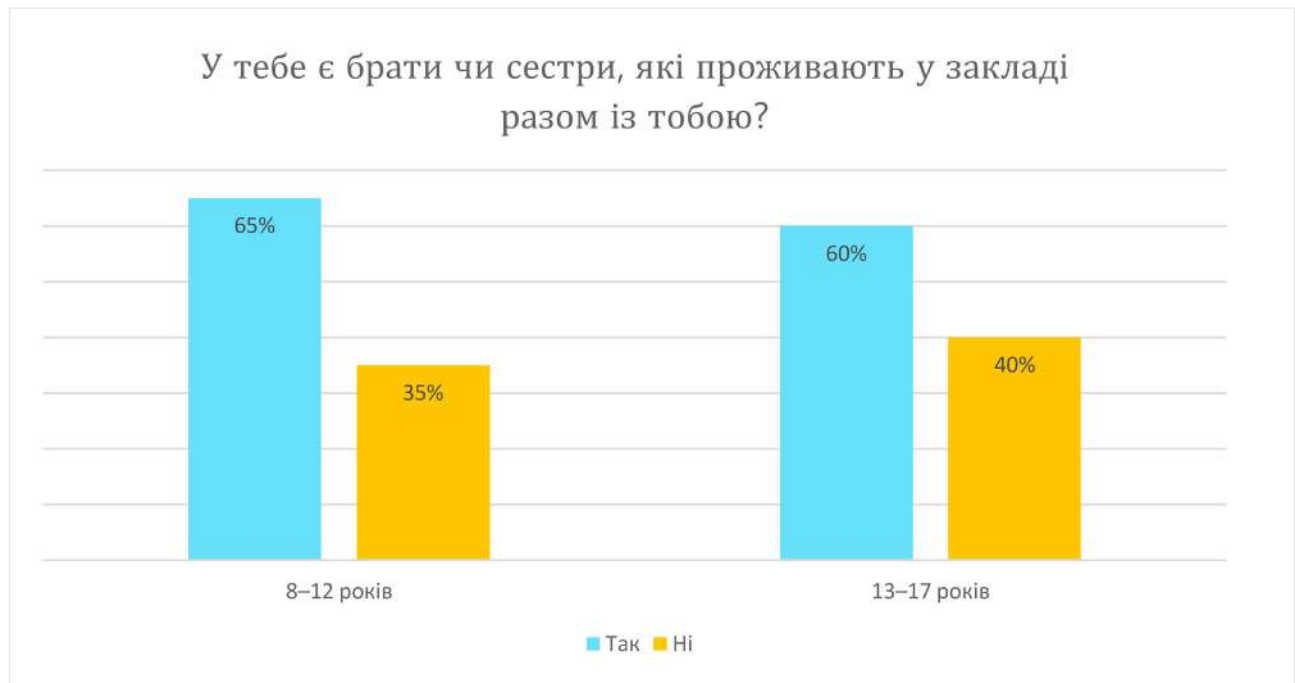
**Рис. 18**

Майже кожна друга дитина 8–12 років (48%) ніколи не їздить додому, щоб відвідати рідних. 39% їздять кожні вихідні або через вихідні, ще 13% — у святкові дні. Підлітки 13–17 років дали схожі відповіді: 55% ніколи не їздять додому, 33% їздять кожні вихідні або через вихідні, 12% — у святкові дні.



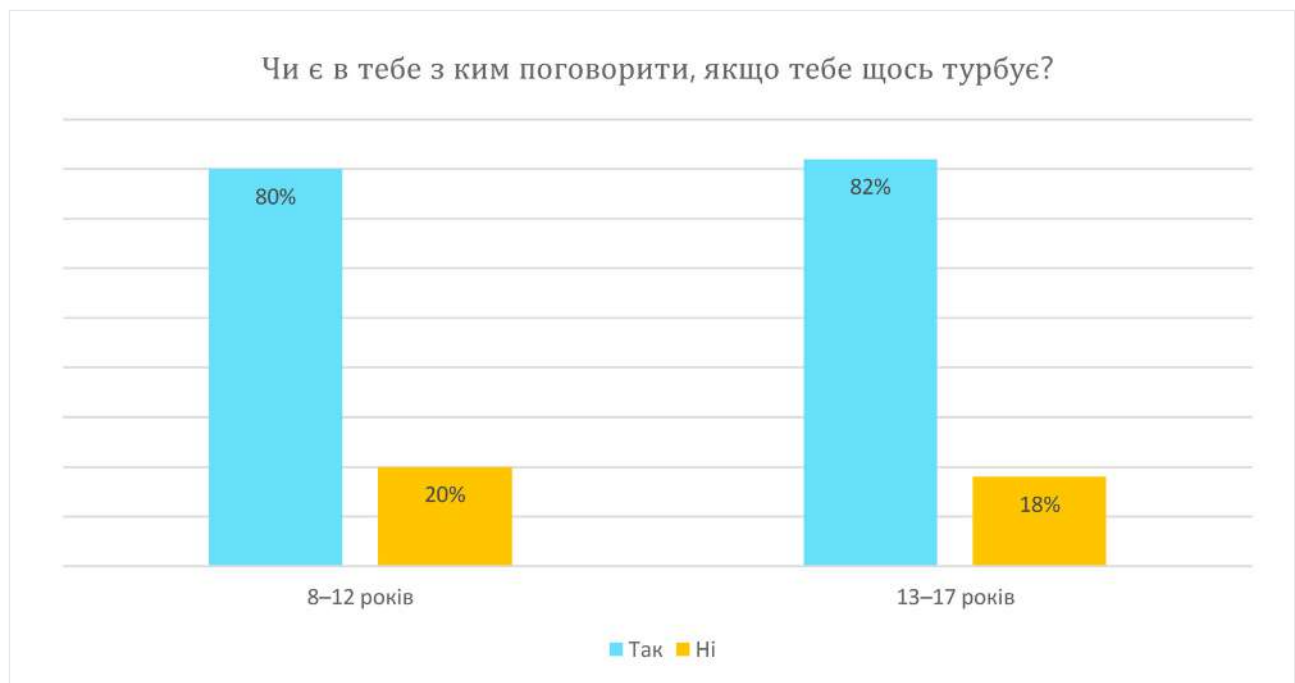
**Рис. 19**

Багато хто з опитаних має братів чи сестер, які проживають разом із ними в закладі. Серед дітей 8–12 років таких 65%, а серед 13–17 років — 60%.



**Рис. 20**

80% дітей 8–12 років мають із ким поговорити, якщо їх щось турбує. Серед підлітків 13–17 років таких 82%. Відповідно кожна п'ята дитина не має такої людини.



**Рис. 21**

У підлітків 13–17 років розпитали детальніше, з ким саме вони можуть поговорити, якщо їх щось турбує. Найчастіше це друг чи подруга, які проживають у закладі (71%); працівник закладу (68%); член сім'ї, який не проживає в закладі (63%); друг чи подруга, які живуть поза закладом (62%).

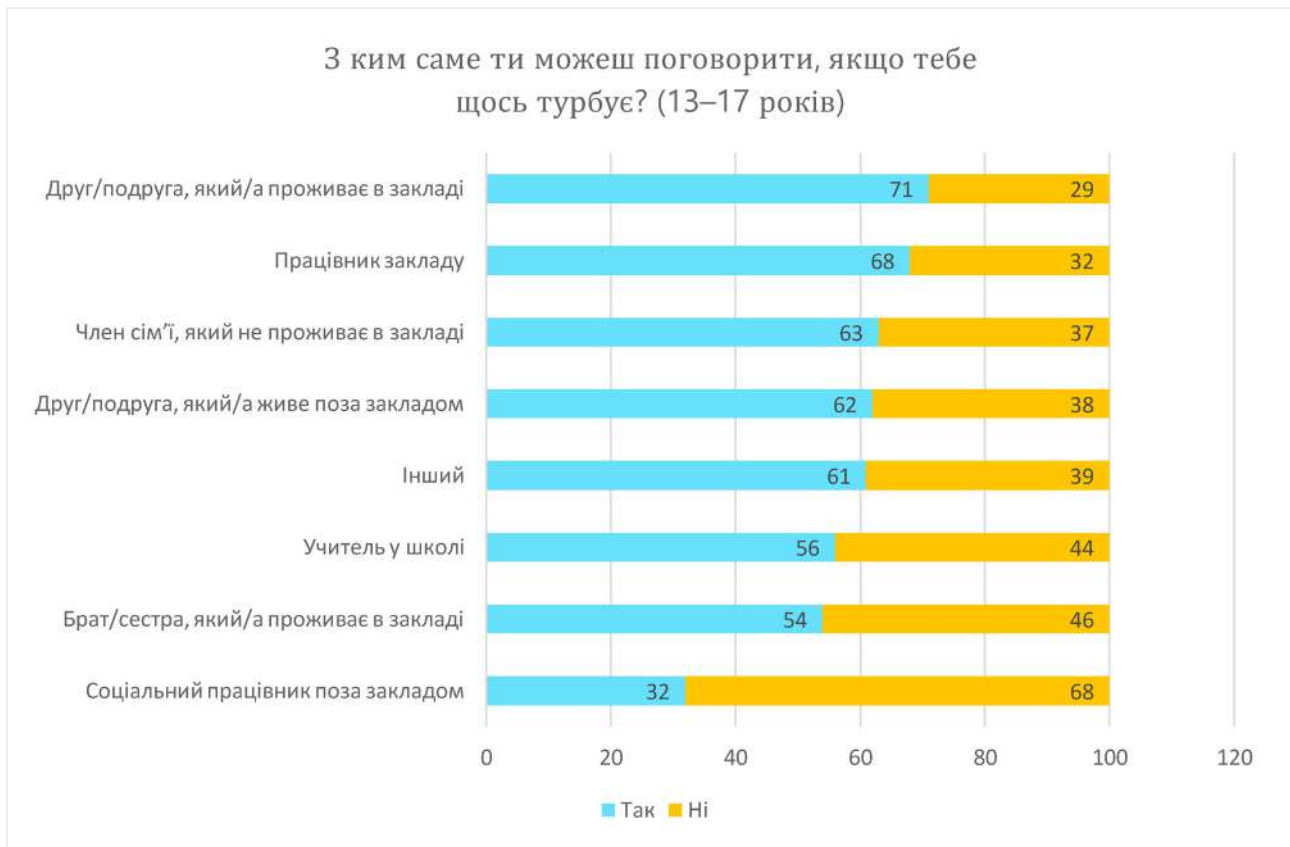


Рис. 22

## ЗВ'ЯЗОК ІЗ СІМ'ЄЮ

*«Дуже люблю з кимось розмовляти, насправді мені дуже-дуже весело зараз, бо ви мені розповідаєте (питаєте) про мою сім'ю, мені важко розповідати. Хай там як, але я можу поділитися, щоб це минуло і стало легше на душі».*

**Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

*«Я дуже-дуже рада і дякую за те, що ви приїхали, тому що ми раді вас бачити. І я дуже рада говорити про мою сім'ю».*

**Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

*«А можете привезти мені ось таку картину й принести мені бісер, голку і ниточку біленьку? Я братиму й просто пришиватиму, обводитиму ось так, перешию і зроблю мамі подарунок, ззаду напишу: "Мамо, люблю, від Валі мамі"».*

**Із інтерв'ю з дитиною молодшого віку**

*«Прикольні, милі люди. З ними класно спілкуватися, бо вони тебе завжди підтримають, навіть якщо посваритесь, ви не будете на одне на одного дутися, максимум 10 хвилин. Ми з нею помирилися, можемо побитися, потягати одна одну за волосся, а через 10 хвилин усе закінчиться і ми вже обійматимемося. Ти більше розумієш людину, яка тобі рідна, ніж людину, яка тобі не рідна. Ти все одно її розумієш, але не так, як своїх рідних».*

**Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

*«Як тільки ти потрапляєш у якийсь такий заклад... Перше, що я подумав, що мені більше не дозволять із батьками бачитися. Це мене більше лякало».*

***Із інтерв'ю з дитиною старшого віку***

*«Мені, я б сказав, краще було там в інтернаті, ніж із мамою. Набагато краще, ніж вдома було. Їй же допомагали, їй давали шанс. Але одне й те саме. Так що мені якось однаково».*

***Із інтерв'ю з дитиною старшого віку***

*«У мене просто мама, мені було три роки, я в чотири роки був у цьому, у чотири роки я поїхав в інтернат. Коротше, мама провідувала нас, потім померла, згоріла від горілки, вона пила дуже багато. Ми їй казали, що не пий, а вона все одно по-своєму».*

***Із інтерв'ю з дитиною старшого віку***

*«Тато нас надвір вигнав. І через це потім ми потрапили в лікарню. Там ми трошки ще, потім ми пішли на... нас відправили на потяг. Ми поїхали на потяг. Нас поліцейські везли сюди, у Львів».*

***Із інтерв'ю з дитиною молодшого віку***

*«Дуже хочу додому, дуже хочу в сім'ю. Стежу за цим процесом. Дуже хочу назад у сім'ю. Я, по суті, сюди й потрапив через те, що... Я нічого поганого не робив і сім'я моя також, щоб прям кардинально. Просто я певний час жив сам. Тобто жив сам удома. У мене була їжа, у мене все було. Просто я жив сам і отак я потрапив сюди. Я не те щоб звик до таких закладів. Я ніколи раніше не потрапляв».*

***Із інтерв'ю з дитиною старшого віку***

Ми намагалися бути дуже обережними з питаннями про сім'ю, оскільки вони можуть бути ретравмуючими або емоційно складними для дітей. Проте, на наш подив, діти часто охоче говорили про родину. Відчувалося, що їх не запитують про це і що в них немає з ким поділитися своїм болем і переживаннями. Ми спостерігали, наскільки для них важливо бути почутими, говорити про близьких і мати підтримку в осмисленні свого досвіду.

Ми виявили, що багато дітей має розірваний зв'язок зі своєю історією життя. Це діти, які були вилучені із сімей через систематичне порушення батьками їхніх прав та недбале ставлення, і вони переживають складні емоційні та психологічні наслідки такого досвіду. Діти дуже часто не пам'ятають, у якому закладі вони жили до цього, або навіть про своє життя в сім'ї. Частина дітей не усвідомлює часу, який вони перебувають у закладах. Це ще більше ускладнює їхній пошук ідентичності та створює відчуття відірваності від власного минулого, що з часом може загострюватися.

Для дітей важливо зберігати зв'язок зі своїм минулим життям та сімейною історією. Вони згадують своїх батьків, братів, сестер та інших родичів із сумом, але водночас це дає їм змогу відчутти себе частинкою сім'ї. Підтримка в збереженні зв'язку з родиною та розуміння їхньої ідентичності допоможуть побудувати внутрішні опори.

Більшість дітей у закладі не відвідують батьки, і це сумний факт. На жаль, це може поглиблювати почуття відчуженості й самотності. Часто так відбувається через небажання самих батьків відвідувати дітей, або через їхню відсутність з об'єктивних причин, або через нетверезий спосіб життя. Такі обставини створюють додаткові труднощі для дітей і можуть стати емоційним випробуванням. Якщо дітей хтось і відвідує, то частіше це бабусі, дідусі, старші брати й сестри, а не тато й мама.

Не всі діти усвідомлюють причинно-наслідкові зв'язки між проблемами в їхніх сім'ях і своїм перебуванням у закладі. Для багатьох дітей процес вилучення з родини здається нелогічним і не піддається поясненню. Вони можуть не розуміти, що саме призвело до того, що їхні права і свободи були порушені настільки, що знадобилося втручання з боку держави.

Це нерозуміння часто виникає внаслідок відсутності відкритого діалогу з дітьми про причини їхнього переміщення до закладу. У багатьох випадках діти не мають інформації про те, що саме сталося, або ж інформація, яку вони мають, неповна чи перекошена. Це може призводити до виникнення почуття провини, сорому і страху через непередбачуваність їхнього життя.

Діти, які зазнали в сім'ї жорстокого поводження, зазвичай краще розуміють причини свого перебування в закладі й частіше зазначають, що почуваються в закладі безпечно. Вони бачать, що тут їхні базові потреби, такі як їжа, житло та фізичний захист, задоволені. Це дає їм відчуття стабільності та безпеки, якого вони могли не мати в рідному домі.

Проте навіть для цих дітей усвідомлення того, що вони не можуть повернутися додому, важке. Вони мають змішані почуття щодо своєї родини, адже, незважаючи на насильство, у них все ж таки є теплі спогади, пов'язані з домівкою і батьками. Це створює внутрішні конфлікти, які потребують емпатичного, уважного ставлення, щирих розмов із дитиною та підтримки.

Важливо зазначити, що навіть у безпечному середовищі закладу діти потребують розуміння та підтримки в процесі осмислення свого минулого та розірваних родинних зв'язків з боку дорослих. Як уже зазначалося вище, в інституціях для цього часто бракує людського ресурсу, часу та можливостей. Дітям потрібно створити умови, де вони можуть відкрито говорити про свої переживання й отримувати відповіді на питання, які їх турбують. Це допоможе їм краще зрозуміти причини свого перебування в закладі й сприятиме формуванню здорової ідентичності, що є важливим кроком до їхньої реабілітації.

За результатами опитування більшість дітей 8–12 років до того, як потрапили в заклад, проживали у своїй сім'ї (79%), 10% — в іншому закладі. 11% не змогли відповісти на це запитання, бо не знають.



**Рис. 23**

Серед підлітків 13–17 років 74% проживали у своїй сім'ї, 11% — в іншому закладі, 8% — у прийомній сім'ї, 6% — десь в іншому місці, 1% відповів, що не пам'ятає.



**Рис. 24**

80% підлітків 13–17 років 80% знають, чому вони прийшли жити в заклад, 20% відповіли, що не знають. Серед причин, які вони називали, були жорстоке ставлення батьків, фізичне насилля з боку батьків, зловживання батьків алкоголем чи наркотиками, втрата або проблеми зі здоров'ям у когось із батьків чи близьких родичів, складні стосунки з ними. Дехто зазначав, що потрапив

у заклад через свою погану поведінку, «на перевиховання». Дехто казав, що причина у війні, у переїзді. Частина підлітків не пам'ятає причини або не хоче про це говорити.



Рис. 25

## МРІЇ ТА СПОДІВАННЯ ДІТЕЙ

*«Я роздав би кожному по телефону».*

***Із фокус-групи з дітьми***

*«Гуляти на вулиці».*

***Із інтерв'ю з дитиною старшого віку***

*«Дітям купував би чіпси, водичку, все».*

***Із інтерв'ю з дитиною старшого віку***

*«Додому».*

***Із інтерв'ю з дитиною старшого віку***

*Я привіз би для дітей України солодощі. Оце що діти-сироти.*

*Я привіз би їм іграшок багато, солодощі».*

***Із інтерв'ю з дитиною молодшого віку***

*«Іграшки».*

***Із інтерв'ю з дитиною молодшого віку***

*«Я хотів би стати людиною-павуком, щоб потрапити в Америку».*

***Із інтерв'ю з дитиною молодшого віку***

*«Щоб сюди завозили побільше солодошів і щоб годували хоча б о пів на восьму, ну добре, о восьмій».*

***Із інтерв'ю з дитиною старшого віку***

*«Моя мрія жити вдома з братиком. Я люблю братика. Жити в домі».*

***Із фокус-групи з дітьми***

*«Надав би гроші. Я не знаю, якимось продуктами, може, забезпечив би».*

***Із інтерв'ю з дитиною молодшого віку***

*«Напевно, що в кожній спальні поставила б телевізор».*

***Із інтерв'ю з дитиною молодшого віку***

Дорослі відіграють важливу роль у формуванні та підтриманні мрій дітей. Вони мають бути тими, хто надихає і направляє дітей, допомагаючи їм побачити ширший світ і знайти способи реалізації свого потенціалу. На жаль, дорослі не завжди присутні або доступні для цього, тому діти не отримують необхідного заохочення до розвитку своїх мрій і прагнень. Багато дітей не змогло одразу відповісти на запитання про свої мрії, бо вони або ніколи не задумувалися про це, або не мають уявлення про свої бажання. Це ознака того, що діти не відчують від дорослих достатньої підтримки і натхнення, що негативно впливає на їхній погляд на майбутнє. Брак мрій може означати брак уявлення про можливості та перспективи, що обмежує розвиток і самооцінку дітей.

Мрії дітей — це відображення їхнього внутрішнього світу, бажань та сподівань. Вони дають нам змогу зрозуміти, чого прагнуть діти, що для них важливо і які труднощі вони відчують у своєму житті. Для дітей, які живуть в інтернатах, мрії стають особливо значущими, оскільки вони часто відображають не лише бажання, а й реальні потреби, які залишаються незадоволеними.

Обмежене середовище, у якому перебувають діти в інтернатах, значно звужує їхні перспективи. Діти часто бачать навколо себе тільки обмежений світ, що відповідно обмежує і їхні уявлення про можливості й варіанти майбутнього. З одного боку, вони можуть мріяти про звичайні професії, такі як робітник на фабриці, продавець тощо, бо не мають уявлення про інші можливості. А з другого — деякі мрії можуть бути надто фантастичними і нереалістичними, оскільки діти формують їх на основі вражень від гаджетів і медіа, не маючи реального досвіду і розуміння того, що є можливим у їхньому житті.

В анкетах дітям було запропоновано написати, ким саме вони хочуть стати, коли виростуть.

Важливо підкреслити, що під час анкетування багато дітей зазначило, що вони знають, ким хочуть стати. Однак на наступне питання про те, чим саме хотіли б займатися, більшість не змогла дати конкретної відповіді. Це свідчить про те, що насправді діти ще не визначилися з конкретними мріями і прагненнями. Вони можуть мати загальні ідеї про професії, але часто не мають глибокого уявлення про те, що саме хочуть робити.

Особливо цей розрив помітний під час глибинних інтерв'ю. Прірва між бажанням стати кимось і чітким розумінням того, що це означає, є важливим викликом. Вона вказує на необхідність надання дітям з інтернатів більше можливостей для самопізнання, ознайомлення з різними професіями та розвитку їхніх інтересів. Присутність успішних людей у їхньому оточенні могла б дати їм уявлення про те, чого вони можуть досягти.

*«Хочу зробити свій бізнес. Я ще не придумав який».*

### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

Утім, молодші діти найбільше згадували професії поліцейського, військового, футболіста. Називали також професії вихователя, вчителя, перукаря, блогера, художника, програміста, кухаря, психолога, пожежника, ветеринара, продавця, таксиста, майстра манікюру, будівельника, лікаря, кондитера, фотографа, власника притулку для тварин, дизайнера, візажиста, механіка. А дехто висловив бажання мати власне кафе та бути волонтером.

Старші діти писали про професії військового, будівельника, кухаря, футболіста, юриста, перукаря, лікаря, психолога, автомеханіка, дизайнера. Також згадувалися професії сантехніка, тракториста, лікаря, блогера, водія, автомеханіка, співачки, власника бізнесу, майстра манікюру, льотчика, електрика, майстра тату та волонтера.

*«Я хочу, щоб гроші падали з неба. А якщо так не вийде, то тоді кухарем».*

### **Із фокус-групи з дітьми**

*«Поліцейською. Я хочу водити машину, бігати за бандитами».*

### **Із інтерв'ю з дитиною молодшого віку**

*«Я мрію стати як мама і лікувати всіх, хто в такому стані, як ми всі, тому що мені дуже-дуже важко, важко, що діти тут і без мами, і без тата, і без дому. Я чесно кажу, я не думала, що так може бути. Потрапивши сюди, я зрозуміла, що такі діти є».*

### **Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

*«Продавщицею. Там, де продукти».*

### **Із інтерв'ю з дитиною молодшого віку**

*«Сама професія — це не те щоб прям професія моєї мрії. Але нормально. Столярська справа. Я вчусь. У принципі, є цікаві моменти. Не погано, не добре. Нормально. Не сказати, що мені прям у радість ця професія, але прийнятно».*

### **Із фокус групи дітей**

## МРІЇ ПРО БУДЕННІ РЕЧІ

Мрії та сподівання дітей, які живуть в інтернатах, часто відрізняються від мрій їхніх однолітків, які живуть у сім'ях. Багато дітей мріє про речі, які більшість із нас вважає звичними і буденними: зручне ліжко, смачна їжа, іграшки, гаджети. Це те, що в нормальних умовах діти мають без додаткових зусиль.

**Зручні умови проживання.** Вихованці інтернатів живуть у мінімально задовільних умовах, які не завжди вдається підлаштувати та покращити для себе.

*«Ліжка поміняла б, не пружинисті чи тверді. Речі нормальні купила б, деякі одна людина носить, а потім наступна. Щоб у всіх було своє».*

**Із інтерв'ю з дитиною молодшого віку**

*«Гуляти на вулиці».*

**Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

*«Дітям купував би чіпси, водичку, все».*

**Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

*«Додому».*

**Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

**Смачна їжа.** Харчування в інтернатах часто стандартне і не завжди відповідає смакам дитини. Діти мріють про смачну, «домашню», різноманітну їжу, яку вони бачать у рекламі чи в інших дітей у школі. Смачна їжа для них — це не лише задоволення фізіологічних потреб, а й відчуття турботи та любові, дому, якого вони не мають.

*Що ти хотів би зробити для дітей, які живуть в інтернаті?  
«Дати їм їсти».*

**Із інтерв'ю з дитиною молодшого віку**

*«Я хотіла б, щоб у всіх були наставники, щоб змінили режим харчування. Просто хоча б у більшій кількості. І готувати не як для якихось собак, а як для себе готувати. Щоб посолити, щоб смачно було. Суп, наприклад, жахливий, найчастіше якісь три картоплини, каша як у лікарні якійсь».*

**Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

*«Покращила б харчування. Не так щоб ідеально, але хоча б по п'ять шматків хліба і кашу, яка перевертається, пюре смачне готувати. Дитині хочеться вареників, то раз на тиждень хоча б, а не раз на місяць. Цукру дають мало, бо сказали, що фінанси не дозволяють в Україні».*

**Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

**Телефон, інтернет, іграшки.** Більшість дітей в Україні мають доступ до телефонів, інтернету та іграшок. Але для вихованців інтернатів усі ці речі — рідкість. Навіть якщо в них є власні телефони, вони мріють про те, щоб мати змогу спілкуватися з друзями, грати в ігри і вчитися за допомогою сучасних технологій.

Відповіді дітей 8–12 років в анкетах:

- Книжка про Софію Прекрасну
- Героскутер
- Поліцейська машина
- Мати котика
- Телефон
- Літак на пульті
- Щось під подушкою солодке
- Айпад
- Собака
- Телефон
- Щоб мама щодня купувала цукерки
- Мотоцикл
- Автобус

Діти старшого віку окрім різних девайсів, іграшок та смачної їжі мріють також про майбутні власні успіхи: вступ до навчального закладу, працевлаштування або свій бізнес, сім'я і діти, подорожі тощо.

Відповіді підлітків 13–17 років в анкетах:

- Свій бізнес
- Ферма
- Багатство і поїхати в Південну Корею
- Вдало вступити до університету
- Мотоцикл
- Мрію про свій будинок
- Щоб мені всього вистачало
- Що зможу скласти іспит
- Про свій магазин під назвою «Dead Bunny»
- Стати програмістом
- Поступити
- Купити машину, допомогти мамі
- Про сім'ю, дітей і тварин
- Про можливу сім'ю, яку створю, і дітей
- ЕлектрорOVER
- Стати багатою і виїхати
- Про велику сцену
- Машина, будинок
- Мрію про гарне майбутнє
- Стати хірургом
- Про щасливе майбутнє
- Бізнес
- Про свободу дій
- Стати кіберспортсменом
- Стати чемпіонкою
- Успіх у роботі
- Файно жити
- Поступити і вивчитися на адвоката
- Поїхати з подружкою за кордон
- Стати професійним футболістом
- Заробляти гроші
- Вивчитися на ту спеціальність, про яку мрію
- Стати фінансово незалежним
- Я мрію про гроші (великі гроші)
- Мати гарний будинок і кар'єру футболіста
- Про свій майбутній дім
- Успішність
- Мрію мати гарну роботу
- Стати майстром тату
- Закінчити школу й отримати червоний диплом
- Я мрію про сенсорний телефон
- Сім'я, робота, діти
- Закінчити школу
- Вийти заміж
- Про машини
- Стати будівельником
- Стати майстром манікюру
- Машину
- Хотів дуже стати автомеханіком, це моя мрія
- Одружитися і створити сім'ю
- Бізнес
- Про сім'ю, дім та бізнес

## МРІЇ ПРО РОДИНУ ТА ПОКРАЩЕННЯ СІМЕЙНОЇ СИТУАЦІЇ

*«Взагалі я від самого дитинства гралася в маму й дочку. І з дитинства в мене завжди була мета, мрія... Реально я можу сказати, що це була моя мрія — стати дуже хорошою мамою, яка не завдаватиме дитині травм. Знаєте, мати хорошого чоловіка, який... Щоб була в нас сім'я. Сім'я гармонійна, дружна».*

### Із інтерв'ю з дитиною старшого віку

Багато дітей мріє про **повернення до рідних**. Вони хочуть знову бути з мамою, татом, братами й сестрами. Ця мрія є відображенням їхнього глибокого бажання належати до сім'ї, відчувати любов і турботу.

Часто діти мріють про покращення ситуації у своїх сім'ях. Вони бажають, щоб їхні близькі одужали від хвороб, щоб родичі вийшли з в'язниці чи щоб у родині стало менше проблем і конфліктів. Ці мрії мають глибокий зв'язок із їхнім болем і стражданням через складну ситуацію в родині. Мрії про покращення сімейної ситуації відображають потребу дітей у стабільності, безпеці, підтримці та спілкуванні зі своїми рідними.

Такі мрії є навіть у тих дітей, які провели в закладах інституційного догляду більше років, аніж у своїй родині. Незважаючи на це, вони можуть пам'ятати навіть найменші деталі з минулого життя, ці спогади залишаються важливою частиною їхнього внутрішнього світу. Діти сумують за сім'єю і мають надію, що рано чи пізно повернуться додому.

Відповіді дітей 8–12 років в анкетах:

- Повернутися назавжди до мами
- Поїхати на день народження додому
- До сестри
- Щоб у всіх була гарна сім'я і щоб усіх якомога швидше забрали додому
- Щоб у мене була мама щаслива і тато
- Щоб мене забрала сестра
- Щоб мама не була більше на небі
- Прийомна сім'я
- Не хотіла б сваритися з мамою
- Щоб мене забрали
- Щоб швидше забрали звідси
- Щоб усе було добре в сім'ї
- Побачити брата
- Повернутися до мами
- Сім'я
- Я б любила маму
- Поїхати додому
- Побачити маму
- Гарну сім'ю
- Поїхати назавжди до бабусі додому
- Я хочу, щоб мама приїхала
- Щоб була мама щаслива

Відповіді підлітків 13–17 років в анкетах:

- Жити із сестрою, швидше б додому
- Повернутися до бабусі
- Побачити маму
- Допомогти рідним
- Про маму
- Поїхати додому
- Повернутися до мами
- Про те, що буду жити із сім'єю
- Вийти із закладу
- Мрію, щоб мене забрали швидше
- Зустрітися із сім'єю
- Про сім'ю

## **МРІЇ ПРО МИР І ЗАКІНЧЕННЯ ВІЙНИ**

Діти в інституціях, так само як і діти по всій Україні, хочуть закінчення війни, миру, повернення до життя, коли вони могли частіше бачити рідних, жити там, де звикли до цього, хочуть побачити втрачених через війну друзів тощо.

Відповіді дітей 8–12 років в анкетах:

- Щоб у мене в житті все було добре
- Щоб воскрес мій тато
- Щоб закінчилася війна і щоб мама була жива
- Щоб закінчилася війна і повернутися до мами
- Щоб брат повернувся в Україну
- Щоб ми жили вічно
- Щоб моя родина жила вічно
- Мир
- Щоб був мир на Землі
- Щоб тато приїхав із війни
- Щоб війна закінчилася
- Перемога України та бути сильним
- Повернутися додому

Відповіді підлітків 13–17 років в анкетах:

- Щоб закінчилася війна і я побачила свою сестру
- Жити із сестрою, швидше б додому
- Повернутися в Запоріжжя додому
- Мир
- Поїхати додому
- Мрію про гарне майбутнє
- Про щасливе майбутнє
- Про закінчення війни
- Жити спокійно
- Повернутися додому
- Стати військовим
- Щоб закінчилася війна
- Щоб було добре

## **МРІЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА**

Діти, які мають травматичний досвід розділення із важливими для них дорослими, досвід психологічного, фізичного насилля та нехтування, особливо потребують психологічної безпеки. Передбачуваність подій, стабільність і безпека критично важливі для їхнього розвитку. Коли базова безпека дитини порушена, вона відчуває страх і тривогу, і це заважає їй мріяти про майбутнє.

Психологічна безпека — це можливість вибору, відчуття впливу на своє життя, передбачуваність подій і задоволення базових потреб, які діти в інтернатах мають тільки частково.

Відсутність стабільного середовища призводить до того, що діти бояться не впоратися з дорослим життям і не в змозі формувати позитивні мрії про майбутнє.

Насамперед така психологічна безпека тісно пов'язана з присутністю значущих дорослих у житті дитини. Такий дорослий виконує роль провідника, допомагаючи дитині пізнавати світ, розвивати власні інтереси та мрії, забезпечує емоційну підтримку і стабільність, що дає змогу дитині почуватися в безпеці та спокої. Коли таких дорослих в оточенні дітей немає, вони не отримують необхідного заохочення, що ще більше посилює тривожність і невпевненість. У такому стані, коли немає емоційної підтримки й стабільності, благополучне майбутнє дітей стає радше винятком, аніж правилом.

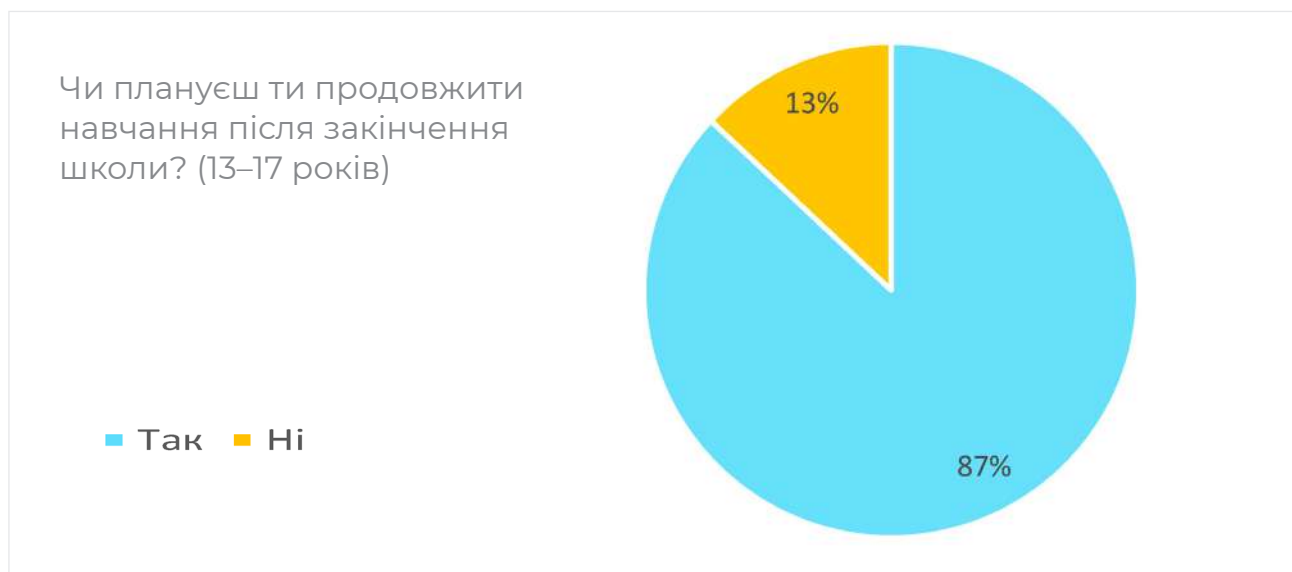
*«Хочу працювати в поліції. Тому що вони забирають тих, хто краде чуже все. Забирають все, якщо піднімають руку на батьків, або викидають телефон, або хочуть зарізати, бо в мене це вже було з татом і з бабою. А я бабусю захищала. Але вона ще не померла, стриба. Бо тато просто пожартував».*

**Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

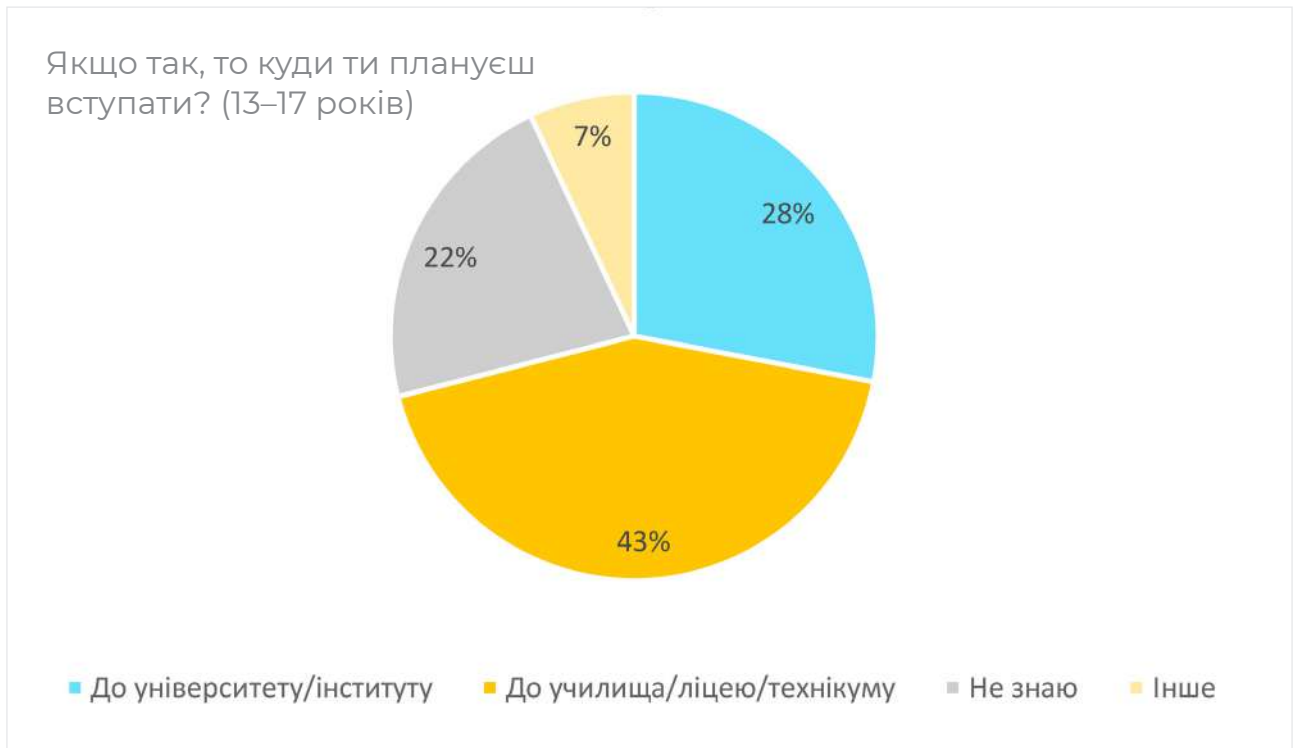
*«Не знаю. Працювати на якійсь нормальній роботі».*

**Із інтерв'ю з дитиною старшого віку**

Щодо бачення власного майбутнього, то 87% опитаних підлітків 13–17 років планують продовжити навчання після закінчення школи. Зокрема, 43% планують вступати до училища, ліцею, технікуму, 28% — до університету чи інституту, 22% не знають, куди хочуть вступати, 7% обрали варіант «Інше».

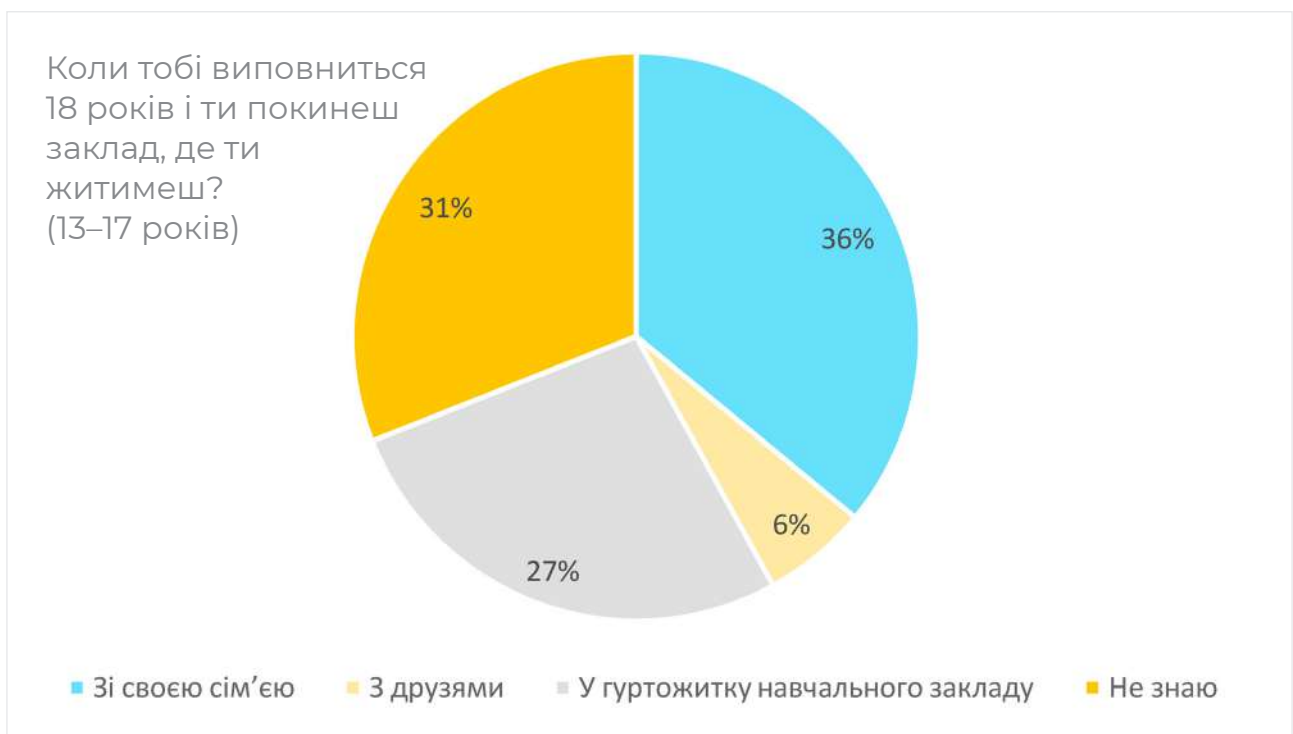


**Рис. 26**



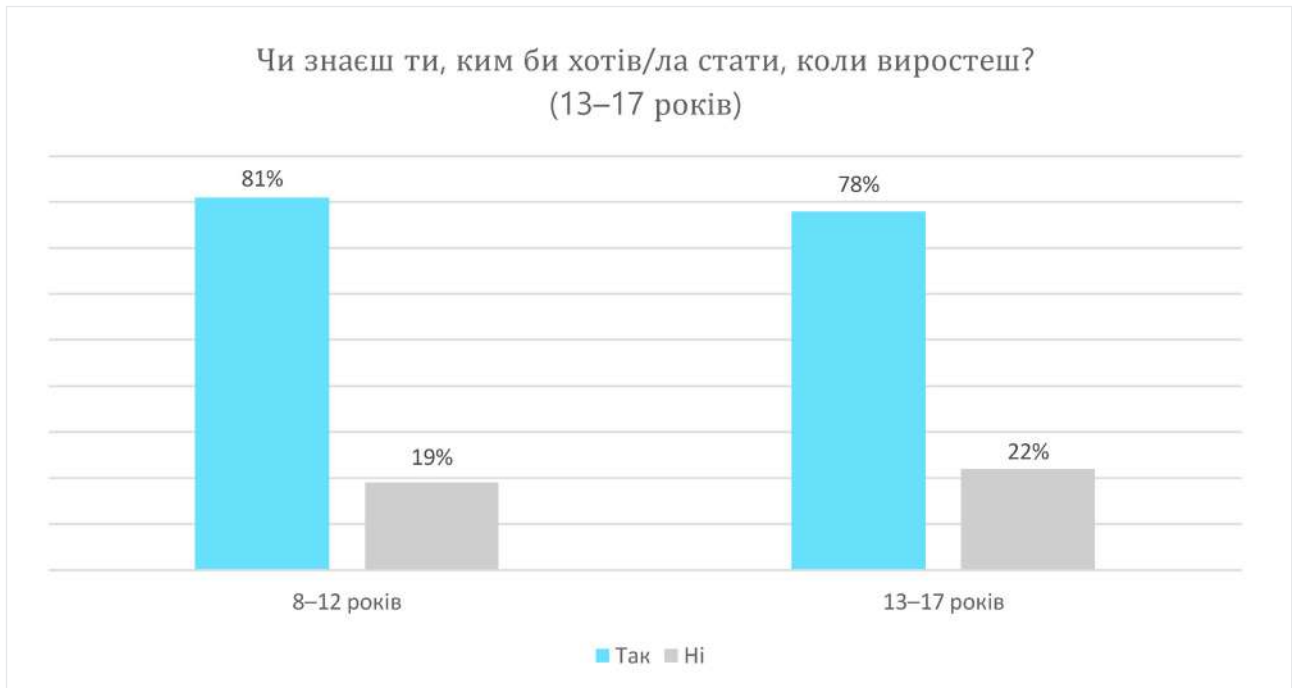
**Рис. 27**

Після досягнення 18 років 36% опитаних підлітків збираються жити зі своєю сім'єю, 27% планують переїхати в гуртожиток навчального закладу, 6% хочуть проживати з друзями, а 31% не знає, де житиме.



**Рис. 28**

Більшість опитаних знають, ким хочуть стати, коли виростуть (81% дітей 8–12 років і 78% підлітків 13–17 років).



**Рис. 29**

## ВИСНОВКИ

---

- Загальні житлові умови в закладах інституційного догляду задовільні, хоча часто й потребують косметичного ремонту та оновлення меблів. Водночас в адміністрації значної частини закладів бракує розуміння, наскільки важливо наповнювати дитячий простір іграшками, творчими роботами та особистими речами дітей, адже це створює атмосферу, наближену до домашньої. Особливо це стосується спальних кімнат, де часто взагалі можна не помітити ознак проживання дітей. Також бракує місць для зберігання дитячих речей, а надто таких, які замикаються на ключ. Та й загалом у закладах інституційного догляду в дітей замало особистого простору. Через необхідність постійного контролю вихователями діти здебільшого перебувають разом і не мають змоги усамітнитися. Це створює відчуття дискомфорту та стресу, оскільки вони не відпочивають від спілкування та шуму.
- Є також труднощі із забезпеченням приватності під час гігієнічних процедур. Душі й туалетні кабінки не завжди мають дверцята чи хоча б перегородки. Це може створювати відчуття незручності та сорому і відповідно негативно впливати на психічне здоров'я та самооцінку дітей. Брак дверей чи перегородок у душових і туалетних кабінках робить дітей особливо вразливими, адже вони можуть стати жертвами спостереження чи небажаних контактів. Також це може створювати передумови для сексуального насильства та експлуатації.
- У більшості закладів не всі діти мають можливість повноцінно користуватися ванною кімнатою за потреби і приймають душ лише раз чи двічі на тиждень. До того ж навіть наявні графіки часто порушуються через сигнали повітряної тривоги.
- Діти харчуються переважно п'ять разів на день. Середня вартість харчування на одну дитину становить 153 грн/день. Харчування відбувається за чітким графіком. У більшості закладів навіть свої харчі, які приносять родичі або друзі, не можна їсти не в призначений для цього час. Також діти не мають змоги обирати страви. Вони зазначали, що хотіли б мати менш «столовську» їжу, тобто їжу, яка смакує більш по-домашньому. Значна частина дітей скаржилася, що вони постійно або інколи лягають спати голодними.
- Вартість медичного забезпечення на одну дитину на день варіюється від 0 до 200 грн. У половині закладів лікарі оцінюють медичне фінансування, що виділяється на дітей у закладі, як незадовільне. Спеціалісти з реабілітації є в шести закладах, реабілітаційне обладнання — у п'яти, причому часто воно навіть не використовується. Недбале ставлення до здоров'я дітей може мати серйозні наслідки, особливо коли йдеться про дітей із сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Часто такі діти потрапляють до закладів, уже маючи проблеми зі здоров'ям, як-от відсутність щеплень, проблеми із зубами, незадовільне загальне самопочуття тощо.
- У багатьох дітей, які постійно проживають в інституціях, виникають труднощі в навчанні, що впливає на їхній рівень читання і письма, який може не відповідати віковим очікуванням. Діти зізнавалися, що не встигають за шкільною програмою, а можливості навчати їх індивідуально заклад не

має. Це призводить до подальшого відставання та зниження мотивації. Вихованці часто залишаються наодинці зі своїми навчальними проблемами й змушені самотійно виконувати домашні завдання, що особливо складно для тих, хто потребує додаткової допомоги та підтримки. Не сприяють успішності й постійні повітряні тривоги і навчання онлайн. Окрім того, вихованці інституційних закладів періодично стикаються з упередженим ставленням, низькими очікуваннями чи просто нерозумінням їхньої поведінки з боку вчителів та однокласників, що ще більше ускладнює навчальний процес.

- Попри намагання закладів зробити життя дітей яскравішим, у більшості з них організація дозвілля зазвичай ґрунтується на наявних ресурсах і можливостях, а не на індивідуальних потребах і здібностях кожної дитини. Часто це обмежений перелік спортивних чи творчих занять, а також ситуативна організація заходів за участю волонтерів чи громадських організацій. Для маломобільних дітей дозвілля майже не передбачене.
- Загалом зовнішній вигляд дітей задовільний у більшості закладів (окрім чотирьох). Водночас вибір одягу та взуття дуже обмежений, як наслідок — діти не мають особистого вибору і не відчувають поваги до своїх смаків та індивідуальності. Однак важливо зазначити, що в деяких закладах персонал намагається забезпечити різноманітність в одязі, дбаючи про комфорт і самовираження дітей. Щоб закрити цю потребу, заклади звертаються до благодійників, деякі працівники приносять вихованцям одяг своїх дітей.
- Наші спостереження засвідчили, що, незважаючи на загальну доброзичливість і турботу вихователів, діти в інституціях часто почуваються самотніми й емоційно незахищеними через брак глибоких емоційних зв'язків. Роль вихователів переважно зведена до наглядацької та дисциплінарної через неможливість охопити всіх дітей своєю персональною увагою.
- Перебуваючи в закладі, діти почуваються переважно в безпеці. Водночас більш як половина опитаних дітей 8–12 років і третина підлітків 13–17 років зазначили, що в закладі їм хтось робив боляче: обзивав, штовхав чи робив щось таке, що не слід було робити. Найчастіше жорстокість до вихованців проявляв не вчитель чи працівник, а хтось інший у закладі чи школі. Майже половина опитаних дітей також стикалася з жорстоким поведінням з боку інших дітей.
- Слід зазначити, що в наш час на відчуття безпеки в дітей впливає не лише оточення, а й війна. Через постійні повітряні тривоги, жахливі новини, безпосередню участь близьких у війні діти відчувають страх, невпевненість у майбутньому, втрачають розуміння того, як жити далі.
- Кожен заклад має власні правила внутрішнього розпорядку для дітей. Частині дітей, особливо старшого віку, не подобається жити за чітким розпорядком, навіть у вихідні дні. У більшості випадків адміністрація стверджувала, що в закладі немає покарань за порушення правил. Але фактично вони є, хоча ознайомитися з ними дитина може або на власному досвіді, або розпитавши інших дітей. Всюди практикуються виховні бесіди з порушниками, рідше зустрічі з психологом. Однак є заклади, де за порушення правил дітей можуть обмежувати в доступі до інтернету, забирати телефони, відмовляти у виході за межі закладу або на вулицю.

- Щодо майже половини закладів складається враження, що в них нелегко потрапити і вони ізольовані від зовнішнього світу. У деяких закладах на вікнах і дверях встановлені ґрати. У частині закладів є обмеження на контакти дітей із зовнішнім світом. Наприклад, відвідування може дозволятися лише в один будній день тижня з 11-ї до 13-ї години, що ускладнює можливість рідних побачити дітей, оскільки більшість дорослих працюють у цей час. У деяких закладах немає навіть кімнати чи простору для побачень із близькими.
- У глибинних інтерв'ю та фокус-групах багато дітей зазначало, що виходити за межі закладу вдається не дуже часто (окрім відвідування школи). Саме тому вони дуже радіють, коли приїжджають представники громадських організацій та волонтери. Для них це можливість поспілкуватися, розширити коло знайомств, дізнатися щось нове, що трапляється досить рідко, якщо діти постійно перебувають у закладі й спілкуються тільки між собою та з вихователями.
- За нашими спостереженнями, діти часто охоче говорять про родину. Відчувалося, що їх не запитують про це і що в них немає з ким поділитися своїм болем і переживаннями. Проте для них дуже важливо бути почутими, говорити про близьких і мати підтримку в осмисленні свого досвіду.
- Для нас було також важливо почути, про що мріють діти, адже мрії — це відображення їхнього внутрішнього світу, їхніх бажань та сподівань. Діти, які живуть в інтернатах, часто мріють про речі, які більшість із нас вважає звичними і буденними: зручне ліжко, смачна їжа, іграшки, гаджети тощо. Діти старшого віку багато мріють також про майбутнє і власні успіхи: вступ до навчального закладу, працевлаштування або свій бізнес, подорожі тощо. Окрема царина мрій — про родину та покращення сімейної ситуації. Останні три роки майже всі діти мріють також про мир, закінчення війни й повернення з фронту своїх рідних.

## РЕКОМЕНДАЦІЇ

Насамперед ми спитали дітей: **«Якби ви були президентом України, що ви зробили б для дітей, які живуть в інтернатах?»**. Наводимо найяскравіші з отриманих відповідей, які відображають погляди значної кількості дітей.

*«Реально, чесно, я хотіла б, щоб кожна дитина була в сім'ї. У сім'ї. Або в закладі сімейного типу. Тому що інтернат, де вихователь реально хоче щось дати тим дітям, — рідкість. Бо, знаєте, ми діти, ми все відчуваємо. Все відчуваємо. І відчуваємо цю жалість деколи. Оце все ми відчуваємо. І коли сім'я — це зовсім інакше виховання».*

*«Я ті всі притулки позакривав би нафіг. Щоб дітей не віддавали в притулки, а щоб самі виховували».*

*«Я не дозволяв би дітей ображати».*

*«Я для українських дітей привіз би солодощі. Дітям-сиротам. Я їм привіз би іграшок багато, солодощі».*

*«Я дітям більше дозволяла б, зробила б так, щоб вони могли до певного часу гуляти за територією закладу де хочуть. Я дозволяла б їм у селі з кимось дружити, у місті так само до певного часу».*

*«Покращити умови загалом, або запровадити якийсь збір коштів, або знайти кожній дитині сім'ю, щось типу цього».*

*«Просто хоча б у більших кількостях давати їжу й готувати не як для якихось собак, а як для себе готувати. Щоб посолити, щоб смачно було. Суп, наприклад, жахливий був, якісь три картоплини, каша як у лікарні якійсь».*

*«Зробила б так, щоб у дітей були сім'ї, щоб вони були в безпеці і їх ніхто не ображав».*

*«Давати кишенькові гроші кожній людині, дітям, яким виповнилося років 14, у яких уже башка варить, більш старшим, щоб вони могли витратити, наприклад, на те, що вони хочуть».*

**Ці відповіді вважаємо найпоказовішими для того, щоб зрозуміти, як функціонують заклади інституційного догляду і що треба зробити дорослим, щоб діти якомога менше потрапляли в інституції, а жили і виховувалися в сім'ях, отримуючи всю ту увагу і любов, яких так бракує в інтернатах.**

**Наші рекомендації владі:**

- продовжити реформу деінституціоналізації в Україні;
- передбачити програми державного фінансування соціальних послуг для різних категорій дітей у громадах;
- всебічно сприяти влаштуванню дітей виключно в сімейні форми виховання;

- розробити програми психосоціальної підтримки для дітей та підлітків, які перебувають у процесі переходу до сімейних форм виховання, щоб допомогти їм адаптуватися до змін;
- налагодити роботу з батьками дітей, які перебувають у закладах і не мають статусу дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спрямовану на підвищення їхнього батьківського потенціалу для повернення дітей у біологічні родини;
- запровадити дієву державну програму підтримки сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах;
- стимулювати самі громади та органи місцевого самоврядування створювати неінституційні сервіси для дітей та сімей, підтримувати патронатні сім'ї, дозвілєві та рекреаційні послуги для дітей та батьків;
- невідкладно завершити побудову вертикалі служби у справах дітей, посилити її статус на рівні громад із наданням відповідних ресурсів (персоналу, належного фінансування тощо) і передбачити відповідальність за невиконання вимог на захист інтересів дитини;
- враховувати індивідуальні потреби дітей, які ще перебувають у закладах, надавати їм можливість обирати одяг, мати власні речі в кімнаті, власний простір тощо;
- запровадити систему анонімного звернення у відповідні державні органи для дітей, які перебувають у закладах, щоб вони могли безпечно повідомляти про порушення своїх прав або недоліки в умовах проживання;
- підтримувати індивідуальне наставництво дітей в інституціях та вже після випуску із закладів;
- налагодити постійну співпрацю з громадськими організаціями, уникати тих, які відвідують дітей лише на свята;
- створити систему відбору і навчання волонтерських організацій для регулярної підтримки та організації дозвілля дітей;
- здійснювати регулярний моніторинг дотримання прав дітей у закладах інституційного догляду із залученням громадськості;
- сприяти підготовці дітей у закладах до проживання поза закладом, до самостійного життя;
- запровадити спеціальні програми для підтримки випускників інтернатних закладів, зокрема надання житлових, освітніх та професійних можливостей, щоб сприяти їхній успішній інтеграції в суспільство;
- створити мережу підтримки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, яка передбачала б доступ до консультацій, юридичної допомоги та інших необхідних послуг після випуску з інтернату;
- підтримувати участь дітей у прийнятті рішень, що стосуються їхнього життя, через створення дитячих рад чи інших механізмів залучення;
- проводити інформаційні кампанії для підвищення обізнаності суспільства про права дітей і важливість сімейного виховання, щоб зменшити стигму та упередження щодо дітей з інтернатів.



